

ÉMILE ZOLA
GERMINAL

Émile Zola
GERMINAL

Könyvmolyképző Kiadó
Szeged, 2007

ELSŐ RÉSZ

1

A csillagtalan, tintafekete és sűrű éjszakában magányos ember haladt a pusztai síkságon, a tíz kilométeres köves úton, mely Marchiennes-től Montsouig nyílegyenest vág át a cukorrépaföldeken. Még a fekete földet sem látta a lába előtt, és a beláthatatlan sík horizontot is csak a márciusi szél érezte vele. A jeges szélrohamok, miután végigsepertek a mocsarakon és kopár mezőkön, szabadon száguldottak végig a síkságon, akárcsak a tengeri szél a nyílt vízen. Egyetlen fa árnyéka sem rajzolódott az égre, a kövezett út nyílegyenesen, mint móló nyúlt előre az éjszaka vaksötét ködében.

Emberünk két óra tájt indult el Marchiennes-ből. Hosszúkat lépett, didergett elnyúlt pamutzubbonyában, bársonynadrágjában. Kockás kendőbe kötött kis batyuja nagyon terhére volt, hol jobb, hol bal könyökével szorította az oldalához, hogy jól zsebre dughassa elgémberedett ökleit, mert a keleti szél már véresre csípte mindkét kezét. Munkanélküli volt, hajléktalan, már nem gondolt semmire, csak abban reménykedett, hogy napkelte után kicsit alábbhagy a hideg. Egy óra óta ment már így, mikor Montsou előtt két kilométernyire bal felől vöröslő fényekre lett figyelmes. Három parazsas üst izzott a szabadban, mintha csak a levegőben lebegett volna mindahány. Emberünk először tétozott, félt, de aztán erőt vett rajta a kínzó vágyakozás, hogy egy kicsit melengethesse a kezét.

Most mélyútra ért. Minden eltűnt előle. Jobbról egy kerítés – vastag deszkából összetakolt palánk – húzódott, mögötte vasút; bal felől meg füves part, mögötte házcsúcsok sora ködlött, mintha falu lenne ott, alacsony, egyforma tetejű házak. Kétszáz lépésnyit ment előre. Hirtelen egy útkanyarnál megint elébe tűntek a tüzek; most sem értette, hogyan éghetnek oly magasán, akárha füstölgő holdak lennének a sivár égbolton. De most lent, az úttal egy vonalban, valami más látvány ötlött elébe. Valami otromba tömeg, összezúfolt építmények halmaza állt előtte, gyárkérmény sziluettje emelkedett ki belőle, a mocskos ablakokon át itt-ott fény szűrődött ki. Kívül hat-hét pislákoló lámpa lógott a gerendákon, s csak ezek a megfeketedett gerendák sejtették a hatalmas színtér körvonalait. És az éjszakába és füstbe burkolt kísérteties képből egyetlen hang hallatszott: egy láthatatlan gőzgép elnyújtott, nehéz lihegése.

Emberünk akkor jött rá, hogy bányához érkezett. Megint csak elfogta a szegyenkezés: ugyan mire jó az egész? Munka úgysem akad. Ahelyett, hogy az épületek felé tartott volna, nekivágott a meddőhányónak, melyen három üstben parázslott a szén, hogy világítson a munkához és meleget adjon. A bányamunkások alighanem jó későig dolgoztak, még mindig hordták ki a meddőt. Most már hallotta is, amint a rakodók a fordítóra taszítják a csillesorokat, látta, amint a tüzek körül sürgölődő árnyak kiborítják.

– Adj’isten! – köszönt, az egyik tűz felé közeledve.

A bányakocsis állt ott, háttal a tűznek. Öregember volt, ibolyaszín gyapjúujjasban, nyúlszőr sapkában, a lova meg, egy nagy sárga, mozdulatlanul, akár egy kőszobor, várakozott, míg kiürítik a hat csillét, amit felvontatott. A csillénél foglalatосkodó munkás, egy nyápic, vörös fickó, nem nagyon sietett, nehéz kézzel nyomta le a borítórudat. Odafent még erősebben fújt a szél, jeges lehelete szabályosan, akár a kaszasuhintás, vágott végig a tájon.

– Adj’isten! – köszönt vissza az öreg.

Csend.

Emberünk úgy érezte, hogy bizalmatlanul néznek rá, hát rögtön megmondta, kicsoda:

– Étienne Lantier a nevem, gépész vagyok... Nem akadna itt valami munka?

A lángok fényében állt, mintegy huszonegy éves, sötétbarna, jóképű és finom testalkatú férfi volt, valahogy mégis erősnek látszott.

A bányakocsis megnyugodott: de csak a fejét rázta.

– Gépésznek... munka... á, nem... tegnap ketten is jelentkeztek. Nincs semmi.

Szélroham vágta el szavait. Azután Étienne a meddőhányó tövében sötétlő építményekre mutatva megkérdezte:

– Ugye, ez bánya?

Az öreg most nem válaszolt. Kegyetlen köhögés fogta el. Végül kiköpött, és a köpet fekete foltot hagyott a tűzfényben vörösülő földön.

– Igen, bánya; a Voreux... Látja, mindjárt ott a lakótelep is.

Most ő mutatott az éjszaka sötétjében megbúvó falu felé; a fiatal ember ennek a háztetőit látta az elébb. Közben kiürült a hat csille, s ő egyetlen ostorpattintás nélkül, reumás lábával mereven lépkedve ment utánuk. A nagy sárga ló magától indult el, nehézkesen húzotta a sínek között, sörényét újabb szélroham borzolta.

Voreux most kezdett kibontakozni az éjszakából. Étienne-nek nem is jutott eszébe, hogy kimart, fájó kezeit melengesse a tűznél, az elibe táruul képet nézte. Látta a bánya minden részét: a kátrány-papírral fedett osztályozópajtát, az akna felvonótornyát, a hatalmas géptermet, a szivattyúház négyszögletes tornyát. A földhajtásban lapuló bánya zömök, cseréptetős téglapületeivel, fenyegető szarvként meredő kéményével olyan volt most, mint egy vérszomjas, falánk vadállat, amely lesben kuporog, hogy felfalja a világot. Étienne jól megnézte, s közben önmagára, hányt-vetett életére gondolt, az elmúlt hétre, mióta munkát keres, arra, hogy is volt az, mikor a vasúti műhelyben megpofozta a főnököt, meg hogy hogyan tették ki a szűrét Lille-ből meg mindenünnen, meg arra a szombatra, mikor Marchiennes-be érkezett. Úgy hallotta, hogy ott van munka a kohóműveknél, de nem akadt semmi, se a kohónál, se Sonnevillenél. Nem volt más hátra, a vasárnapot egy bognárműhely deszkarakásai között töltötte, éjjel kettőkor kergette el onnan az ór. Nem volt már egyetlen garasa, egyetlen falás kenyere sem. Mihez kezdjen az országúton így, céltalanul, hiszen még csak azt sem tudja, hol húzza meg magát a hideg szél elől. Igen, ez itt valóban bánya; a gyéren gyújtott lámpák fényénél látta az egész külszínt, egy hirtelen nyíló ajtón át éles világításban megpillantotta a gőzfejlesztők kazánjait is.

Most már tudta, hogy a gépekből kiáramló fáradt gőz zihál szüntelesen oly hosszan, nehezen, mintha vadállat kapkodna lélegzet után.

A csillebuktató munkás a borítórúd fölé görnyedt, nem is pillantott Étienne-re, aki éppen lehajolt, hogy fölemelje a földre ejtett batyuját, mikor erős köhögés jelezte, hogy visszatért a kocsis. Alakja lassan bontakozott ki a homályból, mögötte kocogott a sárga ló, megint hat tele csillét vontatva.

– Vannak-e gyárok Montsouban? – kérdezte Étienne.

Az öreg fekete nyálat köpött, aztán csak úgy, a szélbe mondta:

– Eh, nem az a baj, mintha nem lennének gyárok. Láta volna három-négy évvel ezelőtt, mozgott akkor itt minden, nem találtak elég embert, sose kerestünk oly jól... Most meg megint összébb húzhatjuk a nadrágszíjat. Kész nyomorúság az egész vidék, mindenkit elbocsátanak, a műhelyek bezárnak, egyik a másik után... Ha nem is a császár az oka, de hát minek megy háborúzni Amerikába? Aztán meg az állatok is hullanak a kolerától, akár az emberek.

Nehezen lélegezve, kurta szóval panaszkodtak mindketten. Étienne elmondta, mennyit futkos egy hét óta hiába: hát éhen kell veszni? Az utak mihamar koldusokkal lesznek tele. Bizony – így az öreg – rossz vége lesz ennek, mert az már mégse Isten szerint való, hogy koldusbotot nyomjanak ennyi becsületes keresztény kezébe.

– Hús se kerül mindennap az asztalra.

– Még jó, ha kenyérre telik!

– Bizony, legalább kenyérre jutna...

Hangjukat elvitte a szél, szavukat túlharsogta gyászos üvöltése.

– Nézze! – kiáltott a bányakocsis, és délnek fordult. – Ott van Montsou.

És amint sorra megnevezte őket, megint csak kinyújtott kézzel mutatta a sötétségbe vesző pontokat. Ott, Montsouban, a Fauvellecukorgyár még dolgozik, de az Hoton már csökkentette a munkáslétszámot; a Dutilleul-gőzmalom meg a Bleuze-gyár, amely bányaköteleket készít, még állja a sarat, a többi már nemigen bírja. Aztán széles mozdulattal mutatott végig az északi látóhatár jó felén: a Sonnevillle építővállalat a szokásos megrendelések kétharmadát sem kapta; a marchiennes-i három nagyolvasztóból már csak kettőnek a kéménye füstöl, a Gagebois-féle üveghutában meg majdnem sztrájk tört ki, mert bércsökkentésről beszéltek.

– Tudom... tudom... – mondogatta közben a fiatalember. – Onnan jövök.

– Mi még valahogy csak megvagyunk – tette hozzá a kocsis. – De azért a bányák már csökkentették a kitermelést. Aztán nézze ott szemközt a Victoire-t, már ott is csak két kokszolókemence ég.

Kiköpött, aztán bóbiskoló lovát befogta a hat üres csille elé, s megint csak megindult.

Étienne most már belátta az egész vidéket. Most is sűrű sötétség takarta, de ez a sötétség az öreg keze nyomán mintha megtelt volna valami mondhatatlan nyomorúsággal, s a fiatal férfi most megfogalmazatlanul, de mindenütt ezt a nyomorúságot érezte maga körül a végtelennek tűnő síkságon. A kopár mezőkön nem az éhség jaját sodorja a márciusi szél? Fenekedő rohamai mintha a munka halálát hoznák, a nincset, ami oly sokakat pusztíthat el. És tétova tekintete megróbált áthatolni a homályon. Vágy gyötörte, hogy láthasson, és félelem, hogy látni fog. Az éjszaka sötétjének kifürkészhetetlen mélyén minden semmibe veszett, tekintete csak a nagykohókat meg a kokszolókemencéket vette ki. A ferde vonalban épített kemencék száz kéménye vörös lángot lövellt, tőlük balra meg, mint két óriási fáklya, kék fénnel lobogott az égre a két nagyolvasztó tornya. A tűzvész gyászja ülte meg a tájat, nem kelt fel egyetlen csillag sem. A vészterhes ég alján csak a szén és a vas birodalmának éjszakai fényei világítottak.

– Maga talán belga? – kérdezte Étienne mögül a kocsis, aki közben visszatért.

Most csak három csillét kísért, de hát ezeket is ki kell üríteni. A felvonókassal valami baj történt, eltört egy csavar, jó negyedóra leáll a munka. A meddőhányó alja elcsendesedett, a rakodók nem döngették a fordítót, elhallgatott a visszhangzó csikorgás, az aknából csak egy kalapács távoli zaja hallatszott, amint valami fémlapra csapódott.

– Nem, délvidéki vagyok – válaszolt a fiatalember.

A buktató kiürítette a csilléket, aztán leült a földre, kedvére volt ez az üzemzavar. Most is komoran hallgatott, csak nagy, fénytelen szemét emelte a kocsisra, mintha bántaná a sok beszéd. Az öreg ugyanis általában nem volt ilyen bőbeszédű. A jövevény alighanem megtetszett neki, vagy talán rájött a beszélhetnék, ami néha úgy elfogja az öregembereket, hogy magukban fennhangon beszélnek.

– Én meg – mondta –, én montsoui vagyok. Halálbírónak hívnak.

– Ez valami csúfnév? – csodálkozott Étienne.

Az öreg jóízűen felnevetett, aztán a Voreux felé mutatott:

– Persze... Háromszor húztak ki onnan, majdhogy darabokban; egyszer megpörkölődött az egész bőrkém, egyszer meg már a gigám is tele volt földdel, harmadszor meg annyi vizet nyeltem, hogy felfúvódtam, akár egy béka... Aztán látták, hogy csak nem akarok felfordulni, hát viccből elkereszteltek Halálbírónak.

Még jobban nekividult, de nevetése, mely úgy hangzott, mint rozszul olajozott csavar nyikorgása, végül rettenetes köhögésrohamba fűlt. A paraszas üst fénye most jól megvilágította busa fejét, ritkuló, ősz haját, fakósápadt, kék foltos, lapos képét. Bikanyakú, alacsony, csámpás lábú ember volt, karja olyan hosszú, hogy szögletes keze a térdéig lógott. Mintha kőből lett volna ő is meg a lova is. A sárga mozdulatlanul állt, rá se hederített a szélre, mintha nem is venné észre a hideget meg a fülébe süvítő szelet.

Mikor kiköhögte magát, kínlódba mélyet harákkolt, a széntartály elé köpött, nyála feketére festette a földet.

Étienne nézte az öreget, nézte a feketéllő foltot.

– Régóta dolgozik a bányában?

Halálbíró szélesre tárta a karját.

– Hát bizony régóta!... Még nyolcéves sem voltam, mikor leszálltam. Hallja? Épp a Voreux-be. Most meg ötvennyolc éves vagyok... Számoljon csak utána... Mindent csináltam odalent, először kapcsoló voltam, aztán szállítócsillás, mikor már elég erős voltam hozzá, aztán meg tizennyolc éven át réselő vájár. Aztán mikor az átkozott lábam miatt kivettek a fejtésből, akkor tömedékelő lettem, míg csak ki nem kellett hozniuk a föld alól, mert az orvos azt mondta, hogy ott is maradok, ha hamarosan ki nem kerülök. Öt éve ennek, ekkor tettek meg kocsisnak...

– Mi? Ez aztán nem kicsiség. Ötven évi bányamunka, ebből negyvenöt év a föld alatt!

Míg beszélt, egy-két lángoló széndarab hullott ki az üstből, s rőt fénnel világította meg sápadt arcát.

– Azt mondják, hogy pihenjek – folytatta. – Azt már nem! Majd bolond leszek... Majd csak kibírom ezt a két évet, míg betöltöm a hatvanat, és akkor megkapom a százyolcvan frankos nyugdíjat.

Ha ma veszem a kalapom, csak százötvenet adnak. Volna eszük a zsványoknak... De még jól bírom én magam, csak épp a lábam... Azért van, tudja, mert a bőröm alá is bement a víz, merthogy odalent kötésig áll benne az ember. Vannak napok, hogy jajgatok, ha csak megmoccantom a csülköm.

Megint köhögésroham szakította félbe.

– És ettől van ez a köhögés is? – kérdezte Étienne.

Feleletként hevesen megrázta a fejét.

– Nem, nem – mondta, mikor szóhoz jutott. – Meghűltem még a múlt hónapban. Életemben se köhögtem, most meg nem akar tőlem elmaradni... Aztán a furcsa az, hogy köpök, köpök...

Megint a torkát köszörülte, aztán feketét köpött.

– Ez vér? – kockáztatta meg Étienne a kérdést.

Halálbíró a keze fejével lassan törölte a száját.

– Szénpor... Az egész mindenségembe jutott belőle. Holtomig el vagyok látva tüzelővel. Pedig öt éve, hogy be sem tettem a lábam a bányába. Úgy látszik, csak összeszedegtem, hogy észre se vettem. Sebaj, erőben tart.

Kis időre csend lett, csak távolról hallatszott a gőzkalapács szabályos zuhogása. A szél panaszosan süvített, mint az éhségnek és fáradságnak az éjszaka sötétjéből felhangzó jajszava. Az öreg a lobogó lángok fényénél elcsendesült hangon tovább idézte emlékeit. Hát bizony nem tegnap volt az, hogy jómaga meg az övéi leszálltak a bányába. Az egész család a Montsoui Bányatársulatnak dolgozik, mióta csak megalakult, már jó ideje, százhat év óta. Guillaume Maheu, a nagyapja, tizenöt éves suhanc volt, mikoriban zsiros szénre bukkant Réquillart-ban, itt volt a Társulat első bányája. Ma már kimerült, nem is dolgoznak benne, ott van lent, a Fauvelle-cukorgyár mellett. Tudja ezt az egész vidék, meg különben is, az új eret Guillaume-érnek nevezték el a nagyapjáról. Jómaga nem ismerte, de úgy mondják, hogy nagydarab, igen erős ember volt, hatvanéves korában halt meg. Az apja meg, Nicolas Maheu, akit csak Vörösnek hívtak, alig volt negyvenéves, mikor ott maradt a Voreux-ben, azt akkoriban tarták fel: földomlás volt, aztán egészen összelapult, vérért felitták, csontjait porrá zúzták a sziklák. Később két nagybátyja meg három fivére hagyta ott a fogát. Ő, Vincent Maheu, merthogy a megrokkant lábát nem számítva épségben úszta meg, ördögös

fickónak számít. Különben meg így van rendjén. Dolgozni kell. Ezt csinálták nemzedékről nemzedékre, mint ahogy mások meg valami más egyebet csinálnak. Most a fia, Toussaint Maheu küszködik ott, meg az unokái, meg mind, apraja, nagyja, akik ott szemben, a telepen laknak. Százhat évi fejtés, az öregek után a fiataljai, mindig ugyanannak a gazdának a szolgálatában: ez már valami. Nem sok úrféle tudná így elmondani a családja történetét!

– Hagyján, ha van mit enni! – mormolta megint Étienne.

– Ezt mondom én is. Amíg kenyérré jut az embernek, csak megvan valahogy.

Halálbíró elhallgatott, tekintetét a lakótelep felé fordította, ahol apró fények gyúltak ki egymás után. A montsoui toronyban négyet ütöttek; a hideg metszőbb lett.

– És gazdag ez a maguk Társulata? – kérdezte hirtelen Étienne.

Az öreg felhúzta a vállát, aztán úgy ejtette le, mintha megroskadna a mérhetetlen kincs súlya alatt.

– Azt meghiszem!... Ha nem is olyan gazdag, mint a szomszédja, az Anzin Társulat, azért milliói meg milliói vannak. Nem lehet azt megszámolni... Tizenkilenc akna, ebből tizenháromban termelnek, a Voreux-ben, a Victoire-ban, a Crèvecoeurben, a Mirouban, a Saint-Thomasban, a Madeleine-ben, a Feutry-Cantelben meg a többiben; hatot meg szellőztetésre meg víztelenítésre használnak, mint a Réquillart-t is. Tízezer embert dolgoztatnak, hatvanhét községre van feltárási engedélyük, napi ötezer tonnát termelnek ki, vasút köti össze a bányákat meg a műhelyeket meg a gyárat... Azt már meghiszem. Van itt pénz!

A fordítóra gördülő csillék csikorgására a nagy, sárga ló hegyezni kezdte a fülét. Lent nyilván megjavították a szállító kast, a rakodók újból munkához fogtak. Az öreg befogta a lovát, hogy induljanak, közben gyöngéden szölongatta:

– Ne szokj rá a fecsegésre, adta lustája!... Hej, ha Hennebeau úr megtudná, hogy mivel lopod az időt!

Étienne révetegen bámult az éjszakába.

– Akkor hát Hennebeau úr ez a bánya? – kérdezte.

– Nem, Hennebeau úr csak a vezérigazgató, ő is csak olyan fizetett emberük, mint mi vagyunk – magyarázta az öreg.

A fiatal férfi a sötét végtelenbe mutatott.

– Akkor hát kié itt minden?

Halálbíró pár pillanatig nem tudott válaszolni; olyan erős köhögésroham fojtogatta, hogy nem jutott lélegzethez. Mikor végre kiköpött, és letörölte ajkáról a fekete nyálat, csak úgy, az egyre erősödő szélbe mondta:

– Mit? Hogy kié mindez?... Ezt én nem tudom. Valami embereké.

Aztán bizonytalan pont felé bökött a sötétségbe, valami ismeretlen, távoli helyre mutatott, ahol azok élnek, akikért több mint egy évszázada túrják a föld mélyét a Maheu-k. Hangja megtelt áhítatos félelemmel, mintha azt a megközelíthetetlen szentélyt emlegetné, ahol a jóllakottan kuporgó Isten rejtőzködik, kinek áldozatul adják húsuikat, vérüket, s akit még soha nem láttak.

– Ha legalább kenyérre telnék az embernek – mondta most már harmadszor Étienne, látszatra minden átmenet nélkül.

– Biz úgy van! Ha legalább kenyérre telnék az embernek, az aztán nagyon jó volna!

A ló nekiindult, és rokkant lábán a kocsis is elbicegett. A csillebuktatónál meg sem moccan az ember; összekuporodott, állát két térde közé ejtette, nagy, fénytelen szeme a semmibe meredt.

Étienne felemelte apró batyuját, de még nem indult tovább. Úgy érezte, hogy a dühögő szélben átfagy a háta, melle meg égett a nagy melegtől, ahogy a tűz előtt állt. Talán mégiscsak jó lenne, ha ajánlkoznék a bányában, mit tudhatja azt az öreg, meg neki már nincsenek igényei, elfogadna akármilyen munkát. Hova menjen, mitévő legyen ezen a munkanélküliségtől sújtott vidéken? Dögöljön meg az árok mentén, mint valami kóbor kutya? Közben mégis valami bizonytalanság kínozta, viszolygott a sűrű éjszakában, a kopár síkság közepén megbúvó Voreux-tól. A szél meg mintha egyre vadabb lenne, mintha szüntelenül táguló horizont felől fújna. Hajnali derengésnek nyoma se volt a sivár égbolton, csak a nagykohók égtek, meg a kokszolókemencék. Lángjuk vérszínűre festette az éjszaka sötétjét, de idegenségét nem világította meg. És a Voreux, mint vackában lapuló, gonosz vadállat, még jobban összehúzta magát, még nehezebben, még vontatottabban lélegzett, mintha kínlódva emésztene az ember húását.

Búza- és cukorrépagezők között aludt a sötét éjszakában a Két-száznegyvenes telep. Csak bizonytalanul lehetett kivenni a szorosán egymás mellett épült, apró házak kaszárnyára meg kórházra emlékeztető négy egyforma, párhuzamos tömbjét, amit három, egyenlő méretű kertekre parcellázott széles sáv választott el egymástól. A kihalt síkságon csak a rozszant léckerítéseken átfütyülő szél panasza hangzott.

Maheu-éknél, a második épülettömb tizenhatos lakásában még semmi se mozdult. Sűrű sötétség borult az első emelet egyetlen szobájára, súlyával valósággal ránehezedett azoknak álmára, akiket itt talált egy halomban, amint nyitott szájjal, holtfáradtan aludtak. Kint csipett a hideg, itt mégis fűledt volt a nehéz levegő, az egész szobát betöltötte az a fojtogató, pállott meleg, mely még a legtisztábban tartott közös hálókbán is az emberi nyáj szagát árasztja.

Négyet ütött a földszinti konyha kakukkos órája, semmi se mozdult, a halkán sípoló lélegzést két alvó hangos horkolása kísérte. Catherine riadt fel elsőnek. Az álom kábulatában megszokásból most is számolta a padló felől hangzó négy óraütést, de nem bírta magát annyira összeszedni, hogy teljesen felébredjen. Aztán kidugta a lábát a takaró alól, tapogatózott, végül talált egy szál gyufát, és gyertyát gyújtott. De ülve maradt, feje oly nehéz volt, hogy emelni se bírta, nem tudta leküzdeni a vágyat, hogy visszadőljön a párnára.

A gyertyaláng most megvilágította a négyszögletű, kétablakos szobát. Majd minden helyet elfoglalt a három ágy meg a szekrény, az asztal és az öreg diófából készült két szék. Sötét körvonaluk élesen kirajzolódott a világossárgára festett falon. Nem is volt más bútor a szobában, ócska ruhák lógtak a falba vert szögeken, a vizeskorsó a kőpadlón állt, mellette egy vörös agyagból készült mosdótálféle. A bal oldali ágyban aludt a legidősebb fiú, a huszonegy éves Zacharie meg az öccse, Jeanlin, aki a tizennegyediket töltötte be; a jobb oldaliban meg a két kicsi, a hatéves Lénore meg a négyéves Henri pihegett összeölelkezve; a harmadik ágyat Catherine osztotta

meg a hűgával, Alzire-rel, aki kilencéves létére oly satnyácska volt, hogy észre se venné maga mellett, ha a nyomorék lányka púpja nem nyomná mindig a bordáját. A nyitott üvegajtón át látni lehetett a lépcsőhöz vezető keskeny folyosót, itt volt a negyedik ágy, ebben aludt az apa és az anya, itt kellett helyet szorítaniuk a legkisebb gyerek, az alig háromhónapos Estelle bölcsőjének is.

Catherine kétségbeesetten erőlködött. Nyújtzkodott, két kézzel borzolta vöröses haját, mely ziláltan hullt a homlokára, nyakára. Tizenöt esztendejéhez vékonyka volt; hosszú, szűk hálóinge eltakarta egész testét, nem látszott ki belőle más, mint elkékült lába – mintha csak szénnel tetoválták volna – meg lágy karja, melynek tejfehér csillogása mellett még színtelenebbnek látszott az arca. Bőrét máris tönkretette az örökös mosakodás, a fekete szappan. Kicsit nagy szája még egy ásításra nyílt, elővillant pompás fogsora, látszott a vérszegény, sápadt foghús; fájdalommal, szinte megtört tekintetű, szürke szemét könny futotta el az álommal való küzdelemben, mintha egész meztelen teste belefáradt volna.

A folyosóról most dünnögés hallatszott, Maheu akadozó, kásás hangon motyogta:

– A kutyafáját! Fel kell kelni... Te gyújtottál világot, Catherine?

– Igen, apám... Most ütött odalent.

– Siess hát, te lustaság! Ha tegnap este kevesebbet táncolsz, hát korábban ébresztettél volna bennünket... Micsoda egy világ lustája!

Tovább dünnögött, de most őt győzte le az álom, motyogott még, de csak úgy összevissza, s szemrehányó szavai horkolásba fúltak.

A fiatal lány ingben, mezítláb jött-ment a kópadlós szobában. Amint elment Henri meg Lénore ágya mellett, rájuk igazította a takarót, de a kicsik pillanatra sem eszméltek fel mély, gyermeki álmukból. Alzire nyitott szemmel, hang nélkül fordult a másik oldalára, hogy elfoglalja nővére meleg helyét.

– Hé, Zacharie! Jeanlin! – hajtogatta Catherine a fivérek ágya előtt. A két fiú hason feküdt, orrukat a párnába fúrták.

Minthogy hiába szölongatta őket, a nagyobbikat vállon ragadta és megrázta, s mikor a fiú dünnögve szitkozódott, fogta magát, és mindkettőjükéről lerántotta a takarót. Nevetnie kellett; olyan mulatóság volt, amint a két fiú meztelen lábbal kapálózott.

– Micsoda hülyeség ez, hagyj békén! – dűnnyögött Zacharie mérgezen, miközben felült. – Nem vagyok tréfás kedvemben... Az istenit, hát megint fel kell kelni...

Sovány, nyakigláb fiú volt Zacharie, hosszú képét ritkás szakáll borostálta, a haja sárgás, arca sápkóros színtelen, mint a családban mindenkié. Inge a hasáig csúszott fel, megigazította, de nem szeméremből, hanem mert fázott.

– Odalent már négyet ütött – hajtogatta Catherine. – Rajta, ugrás! Apa mérges lesz.

Jeanlin magára csavarta a takarót, lehunyta a szemét, úgy mondta:

– Menj a csudába, alszom.

Catherine kedvesen újra felnevetett. Jeanlin oly kicsi volt; vékony karján, lábán a skrofulátó,¹ hatalmasra dagadtak az ízületek, elálló füle volt, meg apró, zöld szeme. A fiatal lány egyszerűen karjába kapta a kapálózó, gyapjas fejű fiút, akinek színtelen majomképe elsápadt a dühtől, hogy ő a gyengébb. Egy hangot sem szólt, beleharapott Catherine jobb mellébe.

– Piszok csibész! – nyögte Catherine, aki majd elsikította magát kínjában, s letette öccsét a földre.

Alzire meg sem moccan, állig betakarózva hallgatott, de ébren volt. A nyomorékok értelmes tekintetével figyelte a nővérét és két fivérét, akik most öltözködtek. A mosdótál körül megint csak újabb csetepaté tört ki, a fiúk taszigálták Catherine-t, mert túl sokáig mosakodott. Lebbentek az ingek, és még az álmotól duzzadtan, szegyenkezés nélkül, oly természetes nyugalommal könnyítettek magukon, akár az egy vacokban nevelődött kutyakölykök. Végül is Catherine készült el elsőnek. Belebújt bányásznadrágjába, magára húzta vászonzubonyát, kontyát kék bányászsapkájába gyömöszölte. Tiszta, hétfői öltözékében olyan volt, akár egy fiú, csak csípőjének könnyed ringása árulta el, hogy nő.

– Nagyon boldog lesz az öreg, hogy vetetlen ágyat talál, mikor hazajön – komiszkodott Zacharie. – Ne félj, megmondalak neki.

Az öreg a nagypapa volt, Halálbíró, aki éjszaka dolgozott, nappal aludt, úgyhogy az ágy sohase hűlt ki, mindig szuszogott benne valaki.

Catherine nem válaszolt, kisimította, helyreigazította a takarót. Pár pillanat óta a falon át, a szomszéd házból valami zaj hallatszott.

¹ Skrofula - görvély; gümökóros nyirokcsomó-daganat.

A Társulat ugyancsak takarékoskodott a téglával, a falak olyan vékonyak voltak, hogy még a lélegzetvétel is áthallatszott rajtuk. A háztömb egyik végétől a másikig olyan szoros közelségben éltek a lakók, hogy életük egyetlen percre sem maradhatott rejtve még a gyerekek előtt sem. Most nehéz léptek alatt reccsent a lépcső. Valami puhán a földre hullott, majd megkönnyebbült sóhaj hallatszott.

– Finom! – szólalt meg Catherine. – Levaque megy, Bouteloup meg mindjárt itt lesz Levaque-nénál.

Jeanlin felröhögött, még Alzire szeme is megcsillant. Reggelenként mindig elszórakoztak a szomszédok családi hármásán. Odaát, a vājáreknál lakott egy albérlő is, egy vāgathajtó, így aztán az asszonynak két embere került, az egyik éjszakára, a másik nappalra.

– Philomène köhög – jegyezte meg Catherine, aki pár pillanatig hallgatózott.

Levaque-ék legidősebb lányáról, a tizenkilenc éves Philomèneről beszélt. Zacharie kedvese volt ez a hosszúra nyúlt lány, már két gyerekük is született. A gyöngemellű teremtés nem dolgozhatott a föld alatt, az osztályozónál kapott munkát.

– Az angyalát! – mondta Zacharie. – Fűtүүл a világra, alszik!... Disznóság, hogy valaki hat óráig alhasson!...

Magára rántotta a nadrágját, de hirtelen eszébe jutott valami, s kinyitotta az egyik ablakot. A telep lassan ébredezett, kint a sötétben egymás után apró pontok csillantak fel a zsalugáterek rései mögül. A nyitott ablak mellett megint csak veszekedni kezdtek; Zacharie kihajolt, hátha meglesheti, mikor a szemben lakó Pierronnéktől kisurran a Voreux bányamestere, akiről azt mesélték, hogy Pierronné szeretője. De Catherine egyre erősködött, hogy a férj már két napja nappali műszakban dolgozik a kapcsolónál, így hát Dansaert az éjszaka nem hálhatott az asszonynál. A nyitott ablakon át jeges hideg gomolygott a szobába, s ők nekihevülten vitakoztak, mindegyikük a maga igazát erősgette. A bölcsőben fekvő Estelle nagy sírás-rívással ébredt fel a hidegre.

Maheu egyszerűben felriadt. Ejnye, hát mi leli őt, megint csak elszundított, mint valami semmittevő. Úgy elkezdett szitkozódni, hogy a gyerekek mukkanni sem mertek körülötte. Zacharie és Jeanlin elkészültek a mosakodással, lassú mozdulataik máris fáradtságról árulkodtak. Alzire még mindig bāmészzkodott. Lénore és

Henri, a két kicsi, most is egymás karjában, egy ütemre szuszogva, moccanás nélkül aludt a lármában.

– Catherine, add ide a gyertyát! – kiáltotta Maheu.

A lány végiggombolta zubbonyát, azután fogta a gyertyát, és átvitte a kis fürkébe, hagyta, hogy a fivérei az ajtón át beszűrődő gyér világításban keressék össze a cókmojkukat. Az apa kiugrott az ágyból. Catherine nem maradt ott, tapogatózva, vastag gyapjúharisnyában csoszogott le a konyhába, ott gyertyát gyújtott, hogy nekilásson a kávéfőzésnek. A család facipói mind ott sorakoztak a konyhaszekrény alatt.

– Elhallgass már, vakarcs! – dühöngött Maheu, mert Estelle csak nem hagyta abba a sivalkodást.

Mahe is alacsony termetű volt, de testesebb, mint az öreg Halálbíró, az ő képe is lapos, színtelen, busa fején kurtára vágva a sárgás haj. A kicsi megriadt a felette hadonászó kéztől, és még hangosabban visított.

– Hagyd már, tudod, hogy így nem hallgat el – szólalt meg Maheuné, és elnyújtzkodott az ágy közepén.

Ő is felébredt és siránkozott.

– Micsoda méreg, hogy az ember sohase alhatja végig az éjszákát. Hát nem tudnak csendesebben elmenni hazulról?

Magára húzta a takarót, úgyhogy csak hosszú képe látszott ki; harminckilenc esztendejének nyomorúsága meg a hét szülés már elcsúfította ezt az erős vonalú arcot, mely valami durva szépség nyomait viselte. Tekintetét a mennyezetre fordította, vontatottan beszélt, míg férje öltözködött. Egyikük sem figyelt a kicsire, aki már belekékült a sivalkodásba.

– Na és tudod, hogy egy garasom sincs, pedig csak hétfő van, tizenötödikéig még hat nap van hátra... Hát ez így nem megy. Kilenc frankot hoztok haza. Mit kezdjek vele? Tíz száj van a háznál.

– Hogyhogy kilencet? – kiabált Maheu. – Én meg Zacharie hármathármat, az hat... Catherine meg apánk kettőt-kettőt, az négy... négy meg hat az tíz... meg Jeanlin hoz egy frankot, az összesen tizenegy.

– Igen, tizenegy, de nem számítoz a vasárnapokat meg a kieső napokat... Sose jön ki kilencnél többre, ha mondom!

Maheu nem válaszolt, bőrvét keresgélte a padlón. Aztán felegyenesedett.

– Nem kell siránkozni. Én mégiscsak jó erőben vagyok. Hányan vannak, akik negyvenkét éves korukban már csak a fenntartásnál bírják.

– Nem mondom, öregem, de ettől nekünk nem lesz több kenyerünk... Mondd, mi a fenét csináljak? Semmi pénzed sincs?

– Két sou...

– Azt hagyd csak, legalább ihatsz egy korsóval... Istenem, hogyan is csináljam? Hat nap... hát ennek sose lesz vége?! Maigrat-nak már hatvan frankkal tartozunk, tegnapelőtt ki is dobott. Persze megint csak elmegyek hozzá. De ha megköti magát, és mégsem ad...

És Maheu-né tovább sopánkodott, közben a fejét sem moccantotta, csak egyszer-egyszer lehunyta a szemét, mintha bánataná a gyászos gyertyafény. Elmondta, hogy üres a konyhaszekrény, hogy a kicsinyek vajas kenyeret szeretnének, hogy elfogyott a kávé, ha vizet ad nekik, hát hascsikarást kapnak, és napszámban rágcsálják a főtt káposztalevelet, hogy elverjék az éhüket. Egyre hangosabban kellett beszélnie, mert Estelle sivalkodása túlharsogta szavait. A gyereksírás már kibírhatatlan volt. Maheu, mintha most hallotta volna meg, magánkívül kapta fel a gyereket a bölcsőből, az anyja mellé dobta, s a dühtől fuldokolva kiabált:

– Fogd már, mert összetöröm... A kutya istenit ennek a kölyöknek! Mindene megvan, szophat, de azért többet jajgat, mint akármelyik.

Estelle szopni kezdett. Eltűnt a takaró alatt, az ágy melege lecsendesítette, és már csak mohó ajkainak csendes csámcsogása hallatszott.

– Hát az urak, La Piolaine-ből, nem szóltak neked, hogy menj el hozzájuk? – kezdte Maheu rövid csend után.

Az asszony csüggedten húzta el a száját.

– De, találkoztam velük, ruhaneműket vittek a szegény gyerekeknek... Jó, hát majd elmegyek hozzájuk ma délelőtt Lénore-ral meg Henrival. Ha csak öt frankot adnának.

Megint csend lett. Maheu elkészült. Kis ideig mozdulatlanul állt, aztán szokott tompa hangján végleg befejezte a beszélgetést.

– Mit csináljunk, ez már csak így van. Valahogy gondoskodj az ebédről... A beszéddel nem leszünk előbbre, jobb odalent, a munkánál.

– Az már biztos – válaszolt Maheu-né. – Fújd el a gyertyát, még véletlen meglátnám, amire gondolk.

Maheu elfújta a lángot. Zacharie és Jeanlin már lement, ő is utánuk indult, csak úgy harisnyában. A falépcső csikorgott nehéz léptei alatt. Mögötte megint sötétség borult a folyosófülkére meg a szobára. A gyerekek aludtak, még Alzire is lehunyta a szemét. Csak az anya feküdt nyitott szemmel a sötétben, ernyedte, lógó mellén Estelle dorombolt, mint egy kiscica.

Catherine közben lent először a tüzet élesztette fel. Az öntöttvas tűzhelyen jobbról-balról sütő volt, középen a rácson állandóan izzott a szénparázs. A Társulat minden családnak havonta nyolc mázsa palás eselékszenet adott. A kemény szén nehezen gyulladt, és Catherine esténként hamuval takarta le a parazsat, úgyhogy reggel nem kellett sokat bajlódnia a tűzzel, csak lekotorta a hamut, és gondosan válogatott, apró barnaszemet dobott az izzó parázsra. Ezután feltette a kannát a rostélyra, majd a konyhaszekrény elé guggolt.

Az egész földszintet elfoglaló nagy, világoszöldre festett konyha világos homokkal felhintett, tisztára mosott kőpadlójával igazi flamand tisztaságról tanúskodott. Egész bútorzata egy fényezett fenyőfa kredencből, öreg, ugyancsak fenyőfából készült asztalból meg székekből állt. A falra ragasztva a császár meg a császárné² rikító színű arcmása – a Társulat ajándéka – meg szentek és katonák arannyal cifrázott képei ékeskedtek. A vad színek valósággal harsoptak a nagy helyiség kietlen tisztaságában, sivárságát nem enyhítette semmi, hacsak a kredencen díszelgő rózsaszínű doboz nem, meg a színesre mázolt kakukkos óra, melynek hangos tiktakolása betöltötte az egész földszintet. A lépcsőre nyíló ajtó mellett volt a pincelejáró. Tisztaság volt mindenütt, de a meleg, nehéz és szén-szagtól örökösen csípős levegőt a sült hagyma előző napról itt rekedt szaga töltötte be.

Catherine töprengett a nyitott konyhaszekrény előtt. Csak egy darabka kenyér maradt, túró ugyan volt meglehetősen, de alig egy kis vaj, pedig négy embernek kellene kenyeret kenni. Végül is neki látott: felszeletelte a kenyeret, egy darabkát túróval kent meg jó vastagon, egy másikat vékonyan vajjal, a kettőt aztán összeragasztotta, ez volt az elemózsia, az útravaló, ezt vitték reggelenként a bányába.

² Császár, császárné – III. Napóleon és felesége. Louis Bonaparte az 1851. decemberi államcsínnyel magához ragadta a hatalmat, és megdöntve az 1848-i forradalom által létrehozott Második Köztársaságot, III. Napóleon néven császárrá koronáztatta magát. Az így létrejött Második Császárság a nagyburzsoázia érdekeinek kedvezett.

A szigorú igazsággal elosztott négy elemzősiacsomag hamarosan ott sorakozott az asztalon: a legnagyobb az apjuké, a legkisebb Jeanliné.

Catherine-t szemmel láthatóan teljesen lekötötte ez a háziasszonyi teendő, de közben alighanem mégiscsak észébe juthatott, hogy mit mondott Zacharie a bányamesterről meg Pierronnéról, mert kicsit kinyitotta az ajtót és kikukkantott. Még mindig fúj a szél. A lakótelep házainak alacsony homlokzatán egyre több fény villant fel, s a reggel tévona neszei hallatszottak mindenünnen. Ajtók nyitódtak, csukódtak, a bányászok feketéllő sorokban vágtak neki a sötétnek. Micsoda butaság itt fagyoskodni, mikor a kaskezelő még biztosan alszik, és majd csak hat órákor áll szolgálatba. De azért csak maradt, leste a házat ott, a kertek túlsó végén. Most kinyílt az ajtó. Catherine-t majd szétfeszítette a kíváncsiság. De alighanem csak a kis Pierron lány, Lydie indult a bányába.

A gőz sípolására fordult vissza; becsapta az ajtót, ugrott a tűzhelyhez: a kávé kifutott, majd eloltotta a tüzet. Nem volt már több kávé, hogy újat tehetett volna fel, az előző napi zaccra öntött egy kis vizet, nyers cukorral megédesítette. Éppen elkészült, mire Zacharie, Jeanlin és az apja leért.

– Az angyalát! Ettől a kávétól aztán nem kapunk szívdobogást – jelentette ki Zacharie, mikor belekóstolt a csészéjébe.

Maheu lemondóan vállat vont.

– Hát aztán? Mégiscsak jó meleg.

Jeanlin összeszedte a vajás kenyér morzsáit, és beleszórta a kávéjába. Catherine is ivott, aztán a kávéskancsóból megtöltötte a bádoggulacsokat. Mind a négyen állva, sietősen ittak a füstölő gyertya pislákoló világánál.

– Na, kész – szólalt meg az apa. – Úgy kényelmeskedünk, mintha legalábbis évjáradékból élnénk.

A nyitva maradt lépcsőajtó felől Maheu-né hangja csattant fel:

– Vigyétek ám el az összes kenyeret, a gyerekeknek van egy kis metéltem!

– Jó, jó – válaszolt Catherine.

Összekotorta a parazsat, letakarta hamuval, és a rostély egyik sarkába odaállított egy kis levesmaradékot. Hat órákor jön haza a nagyapa, legalább melegen találja. Mindegyikük elővette facipőjét

a konyhaszekrény alól, a kulacsot vállukra akasztották, az elemóziát meg az ingük és a zubbonyuk közé csúsztatták. Elindultak, elől a férfiak, mögöttük a lány, ő fújta el a gyertyát, ő zárta be az ajtót. A házra ismét sötétség borult.

– Nocsak! Együtt megyünk – szólalt meg mellettük egy férfi, aki most zárta be a szomszéd ház ajtaját.

Levaque volt, meg tizenkét éves fia, Bébert, Jeanlin legjobb barátja. Catherine ugyancsak elcsodálkozott, alig bírta visszafojtani a nevetést, és odasúgta Zacharie-nak:

– Mi az, Bouteloup már meg se várja, hogy a férj elmenjen?

A lakótelep fényei most kialudtak. Még egy utolsó ajtócsapódás, aztán újból elcsendesedett minden, az asszonyok és a kicsinyek megint elaludtak a most már kényelmesebb ágyban. És az elcsendesedett lakótelepről a Voreux-be vezető úton az árnyak lassan mozgó sora vonult tova. A dühöngő szélben bányászok mentek munkába, válluk meggörnyedt, karjukat fázósan összefonták a mellükön, mindegyikük púposnak látszott az ing meg a zubbony közé dugott elemóziától. Dideregték a vékony pamutholmikban, de azért nem szaporázták lépteiket, az úton szétszóródó nyáj módjára kocogtak előre.

3

Étienne végre lejött a meddőhányóról, beért a Voreux-be, de az emberek, akiket megkérdezett, hogy akadna-e munka, csak a fejüket csóválták. Mindegyikük azt mondta, hogy várja meg a bányamestert. Hagyták, hogy járjon-keljen a gyéren világított, sötét zugokkal meg a különböző termek és emeletek útvesztőivel teli, nyugtalanító épületek között. Felment egy roskatag, sötét lépcsőn, onnan ingó átjáróhídra ért, azután átment az osztályozócsarnokon, ahol olyan sötét volt, hogy előrenyújtott kézzel tapogatózott, nehogy nekimenjen valaminek. Egyszerre csak a sötétségen sárgán átvilágító, két hatalmas szem meredt rá. A felvonó állványa alá jutott, a felolvasóba, éppen az akna nyílásához. Richomme bácsi, a tagbaszakadt aknász, aki őszülő bajuszával jovialis csendőrré emlékeztetett, éppen az aknásziroda felé tartott.

– Nem vennének fel valami munkára? Akármit elvállalnék – kérdezősködött tőle is Étienne.

Richomme-nak már a nyelve hegyén volt, hogy nem, de aztán meggondolta magát, s mentében mondta ugyanazt, amit a többiek:

– Várja meg Dansaert urat, a bányamestert.

Négy függőlámpa meg reflektorok égtek itt, mindnek fénye az aknára irányult, élesen megvilágították a vaskorlátokat, a jelzőkészülékek fogantyúit, az ütközőket, a vezetőléceket, melyek között a szállítókasok közlekedtek. A hatalmas helyiség többi része homályba borult templomhajóra emlékeztetett, elnyúló, bizonytalan árnyak nyüzsgtek mindenütt. Csak hátul, a lámpakamra égett világító fényben, az aknászirodából egyetlen halvány fényű lámpa világa szűrődött ki, mint pislákoló csillagfény. Megkezdődött a munka, a csillefordító vaslapok szüntelenül dübörögtek, a csillék szakadatlanul gördültek, a nyüzsgő, zajongó feketeségben görnyedve lóttak-futottak a rakodó munkások.

Étienne kis ideig meredten, kábultan, hunyorogva állt. Fázott, keresztül-kasul járt itt mindent a szél. Pár lépéssel előbbre ment, hogy jobban lássa a csillogó acéllal meg rézzel borított gőzgépet. A gép mintegy huszonöt méternyire az akna mögött volt, a jóval magasabb gépteremben, oly szilárd téglalapozaton, hogy bár teljes gőzzel, négyszáz lóerővel dolgozott, a simán ide-oda sikló roppant hajtókar mozgása még csak meg sem remegtette a falakat. A gépész az indítókarnál állt, figyelte a jelzőkészülékek hangját, tekintetét egy pillanatra sem vette le a tárnát meg a tárna különböző emeleiteit függőleges rovátkákkal ábrázoló jelzőtábláról, melyen zsinegen mozgó ólomgombok mutatták a kasok állását. És minden indításnál, mikor a gőzgép működni kezdett, oly gyorsan forogtak a kötéldobok, az ötméteres átmérőjű két hatalmas lendkerék, melyen a drótkötelek ellentétes irányban futottak, hogy már csak kavargó, szürke porfelhőnek látszott az egész.

– Vigyázat! – kiáltotta három rakodó. Hatalmas létrát cipeltek.

Étienne-t majdnem a falhoz lapították. Szeme lassanként követni tudta a nagy nyüzsgést, felfelé nézett, figyelte a harminc méternél hosszabb drótköteleket, melyek egyetlen suhanással repültek a felvonóállvány tornyába. Ott rácsavarodtak a kötéldobokra, hogy aztán nyílegyenest visszazuhanjanak az aknába, s rákapcsolódnak

a szállítókasokra. Haranglábhoz hasonló vasállványzat tartotta a kötéldobokat. A hatalmas súlyú kötélzet simán, hangtalanul mozgott, mintha madár suhanna fel-le, pedig másodpercenként tízméteres sebességgel tizenkétezer kilót is emelt.

– Vigyázat! Az istenfáját! – kiáltották megint a rakodók, akik a tulsó oldalra tolták a létrát, hogy megvizsgálják a bal oldali dobot.

Étienne lassan visszament az aknanyíláshoz. A drótkötelek szédítő röpte valósággal elkábította. A léghuzamban vacogva, a csillék robajától süketen nézte a kasok mozgását. Az akna nyílása mellett működött a jelzőkészülék, a nehéz lengőkalapács, melyet alulról meghúzott kötélt ejtett egy vaslemezre. Egy ütés jelezte a megállást, kettő a lefelé indítást, három a felvonást. Éles csengettyűszó kíséerte a pillanatra sem szünetelő csapkodást, mely minden zajt túlharsozott. A szállítást irányító munkás közben szócsövön át üvöltötte az utasításokat a gépésznek, s ezzel még jobban fokozta a lármát. A kasok a pokoli zajban felbukkantak, majd újból eltűntek, kiürültek, megteltek, de Étienne mit sem értett a munka bonyolult menetéből.

Csak egyet értett: az akna húszasával, harmincasával könnyedén nyelte el az embereket, láthatólag meg sem kottyant neki. Négy órától kezdve özönlöttek lefelé a bányászok. Mezítláb, lámpással érkeztek az öltözőből, csoportokba verődve várakoztak, míg elegen összegyűltek. A négyemeletes szállító kas, mindegyik rekeszében két-két szénrel telt csillével, nesztelenül, mint éjszakai ragadozó, siklott elő a sötétből, és az ütközőkre ékelődve megállt. A különböző rekeszek magasságában álló rakodók kihúzták a csilléket, újabb üres vagy bányafával megrakott csilléket toltak a helyükre. Az üres csillékbe álltak ötösével a bányászok, egyszerre negyvenen fértek be, ha mind a négy rekeszt ők foglalták el. A szócsövön át felharsant a parancs – tompa, artikulálatlan bődülés –, a jelzőkalapács kötelét közben négyszer megrántották, jelezve, hogy a kas emberekkel, „élő rakománnyal” megy lefelé. Könnyű rázkódással, csendesen indult meg, zuhant, mint egy kő, csak a drótkötelek vibráló siklása jelezte rőptét.

– Aztán mély ez az akna? – kérdezte Étienne a mellette várakozó álmos tekintetű bányászt.

– Ötszázötvennégy méter – hangzott a válasz. – De négy rakodószint van odalent, az első háromszázhusz méternyire.

Mindketten hallgattak, nézték az emelkedő drótkötelet.

– S ha elszakad? – kérdezősködött tovább Étienne.

– Hát ha elszakad...

A bányász befejezésül csak vállat vont. A fáradhatatlan kas könnyedén ismét felbukkant, most őrá került a sor. Társaival együtt bekuporodott az egyik rekeszbe; a kas alámerült, aztán alig négy perc múlva újból felbukkant, hogy elnyelje az újabb emberrakományt. Az akna fél órán át hol mohón, sietve, hol tempósabban, de mindig éhesen falt, aszerint, hogy melyik szintbe szálltak le az emberek, szája pillanatnyi pihenőt sem tartott, tömegeket zabált fel. Újból meg újból megtelt, a sötétséget se fény, se hang nem derítette, a falánk kas némán bukkant fel a semmiből.

Étienne-t megint hatalmába kerítette az a rossz érzés, mely már a meddőhányón is elfogta. Minek makacskodnék? Ez a bányamester éppen úgy útjára küldi, akár a többi. Valami bizonytalan félelem hirtelenében döntésre bírta: nekiindult, s csak kint állt meg, a kazánház előtt. A tárt ajtón át megpillantotta a hét kétrostélyos kazánt, látta, amint a sípolva kiáramló gőzfelhők mögött az egyik fűtő éppen szemet rak a tűztérbe, a küszöbig áradt a hatalmas parázshalom melege. Étienne kicsit közelebb ment, hogy felmelegedjék, s ekkor újabb csoporttal akadt össze; Maheu-ék meg Levaque-ék voltak, most érkeztek meg. Mikor a csoport élén megpillantotta Catherine kedves, fiús arcát, valami vak ösztön sugallatára elhatározta, hogy még egyszer próbálkozik.

– Hé, pajtás, nem keresnek itt embert valami akármilyen munkára?

Catherine meglepetten pillantott rá, kicsit meg is ijedt a félhomályból felcsattanó hangtól. De mögötte Maheu is meghallotta a kérdést, ő válaszolt, s pár pillanatig el is beszélgetett Étienne-nel. Nem, itt nincs szükség emberre. Maheu-ben érdeklődést ébresztett ez a szerencsétlen, munka nélkül kódorgó flótás. Mikor továbbmentek, odaszólt a többieknek:

– Na, ez akár velünk is megeshetik... Ne is panaszkodjunk, nem mindenki döglök bele a munkába.

Maheu-ék bementek az öltözőbe. A hatalmas, durván vakolt teremben lakattal lezárt szekrények sorakoztak a falak mentén. Középen egy vastűzhely, amolyan ajtó nélküli kandalló vöröslött, színültig tele szénparázssal. Úgy megtömték, hogy a pattogó széndarabok

kihullottak a döngölt agyagpadlóra. A termet csak az az izzó parázs világította meg, melynek rőt fénye végigtáncolt a mocskos szekrényajtókon, fel, a fekete porral borított mennyezetig.

Amint Maheu-ék beléptek, nevetés harsant fel a túlfűtött teremben. Mintegy harminc bányász álldogált ott, háttal a tűznek, és élvezettel süttették a hátukat. Így legalább egy kis meleget szednek magukba, s könnyebben kibírják a nyirkos aknában. Ma reggel a szokottnál is hangosabban viháncoltak. Mouquette-tel, a tizennyolc éves csilléslánnyal csúfolódtak. A leányzó hatalmas keblén, ülepén majd szétrepedt a zubbony meg a nadrág. Mouquette Réquillart-ban lakott apjával, az öreg Mouque-kal, aki bányakocsis volt, meg rakodómunkás bátyjával, Mouquet-val. Csakhogy a munkaidejük nem esett egybe, a lány egyedül járt a bányába, és nyaranként a gabonaföldeken, télen meg valamelyik fal mentén szeretkezett az éppen soron levő szeretőjével. Sorra vette az egész bánya férfinépét, szép baráti egyetértésben következtek egymás után, minden bonyodalom nélkül. Egyszer, mikor azt vetették a szemére, hogy összeállt egy marchiennes-i kovácslegénnyel, majd megpukkadt mérgében. Egyre azt kiabálta, hogy ennél már ő sokkal többet ad magára, meg hogy akár levágtatja a fél karját, ha valaki be tudja bizonyítani, hogy őt valaha is látták mással, mint bányásszal.

– Hát most nem a hosszú Chaval van soron? – röhögött az egyik bányász. – Most ezt a kis tökmagot szedted fel? De hiszen létrára kell neki állni! Láttalak ám benneteket Réquillart mögött, egy kilométerköre kapaszkodott fel a legény.

– Na és? – vágott vissza Mouquette széles jókedvében. – Mit törödsz vele? Nem hívtunk segíteni!

Az együgyű tréfáktól még jobban nekividámodtak a férfiak, rázkódtak a nagy nevetéstől, közben majd megpörkölődtek a kályha mellett. Mouquette maga is csak úgy rengett a nagy kacarászástól, amint fel-alá járkált köztük szemérmetlen és nevetséges öltözékéből kidudorodó, szinte már beteges hájtömegével.

De a vidámság egyszerűen alábbhagyott; Mouquette elmesélte Maheu-nek, hogy Fleurance, a hosszú Fleurance nem jön többé a bányába: tegnap holtan találták az ágyán, egyesek azt mondják, hogy megállt a szíve, mások meg hogy túl gyorsan hajtott fel egy liter pálinkát. Maheu egészen nekikeseredett: már megint csak a baj.

Elveszítették az egyik csilléslányt, és hamarjában még csak pótolni sem tudják. Csatapban dolgoztak, négy vājár állt össze a fejtésnél, ő meg Zacharie, Levaque és Chaval; a munka rovására megy, ha Catherine magára marad a csilléknél. Hirtelen felkiáltott:

– Hopp, hiszen van itt egy ember, aki munkát keres!

Dansaert éppen most ment el az öltöző előtt. Maheu elmondta neki, mi történt, engedélyt kért a munkánélküli felvételére, s közben többször is megemlítette, hogy a Társulat szeretné, ha legényeket állítanának a csilléslányok helyébe, mint az Anzinban is. A bányamester először csak mosolygott, a bányászokat ugyanis rendszerint nagyon bántotta, hogy a vezetőség nem szívesen látja a nőket a föld alatti munkánál. A dolog erkölcsi vagy egészségügyi része nemigen érdekelte őket, és félték attól, hogy leányaik elveszítik munkahelyüket. A bányamester kicsit habozott, de aztán hozzájárult az új munkás felvételéhez azzal, hogy a döntést még Négrel mérnöknek is jóvá kell hagyni.

– Csakhogy ez az ember már messze jár, ha azóta is megy – jegyezte meg Zacharie.

– Az elébb még itt álldogált a kazánoknál – mondta Catherine.

– Lódulj hát érte, te lustaság! – kiáltott rá Maheu.

Catherine eliramodott, közben egy csapat bányász elindult az akna felé, átadták helyüket az újonnan érkezőknek, hadd melegedjenek azok is. Jeanlín az apját sem várta be, fogta a lámpáját, és Bébert-rel, ezzel a nagydarab, együgyű fickóval meg a tízéves, satnya Lydie-vel együtt indult ő is. A sötét lépcsőn Mouquette ment előttük, kiabált, hogy piszkos csibészek, és fenyegette őket, hogy felpofozza mind, ha csipkedik. Étienne csakugyan ott beszélgetett a kazánházban a fűtővel, aki szénrel tömte a kazánokat. Nem sok kedve volt hozzá, hogy megint nekivágjon a hideg sötétségnek. Mégis elszánta magát az indulásra, de ekkor valaki megérintette a vállát.

– Jöjjön – szólalt meg Catherine –, akadt valami a maga számára.

Először nem is értette. Aztán hirtelen nagy öröm fogta el, és keményen megszorította a lány kezét.

– Köszönöm, pajtás... Maga aztán derék fickó, az angyalát!

Catherine elnevette magát, és amint ott álltak a tűz rőt fényében, jól szemügyre vette Étienne-t. Mulatságosnak találta, hogy fiúnak nézték, mert a kontyát egészen eltakarta a bányászsapka, termetre

meg olyan vékonyka volt. Étienne is boldogan nevetett, s egy pillanattal mosolygó, kigyúlt arccal néztek egymásra.

Maheu közben az öltözőben a ládája elé kuporodva lehúzta facipőjét meg vastag gyapjúharisnyáját. Mikor Étienne odaért, pár szóval megbeszéltek mindent: napi másfél frank, fásasztó munka, de gyorsan beletanul. A vájár azt tanácsolta neki, hogy cipőben jöjjön le, adott neki egy ócska bányászsapkát; ennek a vastag bőre megvédi az ember koponyáját, ugyan neki meg a gyerekeinek eszük ágában sincs feltenni. A ládából előkerültek a szerszámok, itt volt Fleurance lapátja is. Maheu, mikor elzárta a facipőket, a harisnyákat meg Étienne batyuját, hirtelen türelmetlenkedni kezdett.

– Hol marad már ez a dög Chaval? Biztos megint valami lánnyal győzködik valamelyik kőrakáson!... Már félórát késtünk.

Zacharie és Levaque nyugodtan melengette a hátát. A fiú végül megszólalt:

– Chavalra vársz?... Előbb jött, mint mi, és rögtön leszállt.

– Mi? Akkor meg mért nem beszélsz!... Gyerünk, gyerünk szaporán.

Catherine eddig a kezét melengette, de most neki is indulnia kellett a csoport után. Étienne előreengedte, aztán ment ő is. Sötét lépcsők és folyosók útvesztőjében jártak, mezítelen lábukkal úgy csoszogtak, mintha mindannyian ócska papucsban lennének. Hirtelen felragyogott előttük a lámparaktár. A polcokkal teli, üvegezett helyiségben százával sorakoztak az előző napon felülvizsgált, megtisztított Davy-lámpák, mintha száz meg száz gyertyát gyújtottak volna egy ravatal körül. Egy tolóablakon át mindegyik bányász megkapta a maga számával megjelölt lámpát, mindegyikük megvizsgálta, és saját maga zárta le. Közben egy asztalnál az időellenőr feljegyezte az indulás idejét. Maheu-nek még szólnia kellett, hogy az új csillésnek is adjanak lámpát. Aztán még egy elővigyázatossági rendszabálynak tettek eleget: sorban elvonultak egy ellenőr előtt, aki megvizsgálta, hogy jól lezárták-e a lámpákat.

– A kutyafáját! Nincs nagy meleg itt – didergett Catherine.

Étienne csak biccentett. Az akna nyílása előtt állt, a hatalmas, huzatos helyiségben. Bátornak tudta magát, de most valami kínos izgalom szorította össze a torkát, miközben robogtak a csillék, pompán dördült a jelzőkalapács, fojtott hangon bögött a hangszóró.

S a drótkötelek szünet nélkül suhantak, letekerődtek meg felcsavarodtak a teljes gőzzel járó gép dobjára. A kasok felemelkedtek, s emberekkel megtömve, mint nesztelen éjszakai madarak, megint lesiklottak a mélybe, mintha magába szívná őket a tátongó akna. Most Étienne-re került a sor. Borzongott, idegesen hallgatott, Zacharie meg Levaque röhögtek rajta, egyikük sem helyeselte az idegen felvételét. Főként Levaque-ot bosszantotta, hogy őt még csak meg sem kérdezték. Catherine örült, mikor hallotta, hogy az apja mindent sorra megmagyaráz a fiatalembernek.

– Nézzen csak a kas fölé, látja a biztosítómacsskát? Ha a drótkötél elszakadna, a vaskarmok belekapaszkodnak a vezetőlécekre. Működik ez, csak nem mindig... Igen, az akna három fülkéből áll, ezeket deszka választja el, föltről leig, középen van a felvonókas, balról meg a létraakna...

Abbahagyta a magyarázatot, morgolódni kezdett, de csak óvatosan, nehogy sokan hallják:

– Mi az istent vacakolnak itt velünk! Azt akarják, hogy itt fagyjunk meg?

Richomme aknász, aki velük együtt várakozott a leszállásra – szabad lángú lámpáját a sipkájára akasztotta –, meghallotta Maheu zúgolódását.

– Vigyázz a nyelvedre – dünnyögte jóindulattal, mert mint hajdani bányász, megértette sorstársait. – Utóvégre el kell készülniük... Na látod, máris itt van, menj az emberekkel.

A vaslemezekkel erősített, sűrű dróthálóval ellátott kas most beállt a helyére, és várta utasait. Maheu, Zacharie, Levaque és Catherine benyomakodtak az egyik alsó csillébe, s minthogy öten értek be, Étienne is utánuk ment. Addigra a többiek már elfoglalták a jó helyeket, Étienne a lány mellé préselődött úgy, hogy Catherine könyöke a gyomrárt nyomta. Nem tudta, hogyan fogja a lámpáját. Valaki oda-szólt neki, hogy akassza a zubbonya gombjára, de ő meg se hallotta, továbbra is ügyetlenül a kezében tartotta. Tolongva, egymást lökdösve szálltak be, mint az állatok a marhavagonba. Hát még mindig nem indulnak? Ugyan mire várnak? Úgy érezte, mintha már hosszú percek óta görnyedne itt. A szállítókas végre megremegett, körülötte minden eltűnt, elreppent, s félelmetes zuhantában szédülés fogta el, a gyomra felkavarodott. Így tartott ez mindaddig, míg át nem jutottak a két

első szinten, ahol még világos volt, és láthatta az ácsolatok örvénylő röptét. Mikor aztán a bánya sötétje körülfogta őket, már kábán тұrt, nem érzékelte világosan, hogy mi történik vele.

– Na végre elindultunk – jegyezte meg békésen Maheu.

Mindnyájan otthonosan érezték magukat. Étienne meg azon töprengett, hogy vajon lefelé zuhannak, vagy felfelé siklanak? Mikor a szállítókas simán siklott, és nem érintette a vezetőléceket, mintha csak mozdulatlanul állt volna, de aztán hirtelen beleütközött az egyik vezetőbe, ilyenkor táncolt a gerendák között, s Étienne úgy érezte, itt a katasztrófa. Arcát a dróthálóhoz nyomta, mégsem tudta kivenni az akna falát. A lámpák csak gyéren világították meg a körülötte zsúfolódó testeket. Csak a szomszédos csilléből szűrődött át, mint valami jelzőfény, az aknász szabad lángú lámpájának világa.

– Négy méter átmérőjű szállítóakna – magyarázott tovább Maheu. – Bizony, már ráférne az új ácsolat, mert mindenünnen szivárog a víz... Figyelje csak, most egy rakodószint következik, hallja?

Étienne éppen azon gondolkozott, mi lehet ez az ütemes kopogás. Először csak néhány kövér vízcsepp koppant a szállítókas tetején – így kezdődnek a futózáporok –, aztán már sűrűn dobolt, mintha zuhogna az eső. A kas teteje nyilván lyukas lehetett, mert víz csorgott a hátára, bőrig ázott tőle. Itt már jeges hideg volt, egyre lejjebb kerültek a nedves sötétségbe, aztán mint látomás villant meg előtte egy barlang, ahol vakító fényben emberek sürgölődtek. Aztán tovább zuhant a semmibe.

Maheu folytatta:

– Ez az első rakodószint, háromszázhusz méternyi mélységben vagyunk... Figyelje csak a sebességet.

Lámpájával az egyik vezetőlécre világított, mely úgy siklott tova, mint a teljes sebességgel haladó vonat mentén a sínek. Ezen túl pedig már semmi sem látszott. Átmentek még három rakodószinten, röpké fény villant fel mindahányszor. A lezúduló víz vadul dobolt a sötétben.

– Micsoda mélység! – suttozta Étienne.

Mintha órák óta zuhannának így. Kényelmetlenül állt szűk helyén, mozdulni sem mert, pedig nagyon nyomta Catherine könyöke. A lány egy szót sem szólt, de közelsége melegítette. Mikor a kas ötszázötvennégy méteres mélységben végre megállt, csodálkozva

vette tudomásul, hogy egyetlen percig tartott a leszállás. A kapcsolódó ütközők zaja és az, hogy megint szilárd talajt érez a lába alatt, valahogy felvidította, és hirtelen támadt jókedvében tegeződve szólt Catherine-hoz:

– Miből vagy, hogy így melegítesz?... Hanem tudod, a könyököddel majd kibökted a gyomrom!

Catherine is elnevette magát. Micsoda butaság, hogy még mindig fiúnak gondolja! Hát vak ez az ember?

– Talán a szemedet böktem ki – vágott vissza, és szavait harsogó nevetés fogadta, csak a meglepett Étienne nem értette, miért.

A kas kiürült, a munkások átvágtak a sziklába vájt, kiboltozott rakodótérségen, ahol három hatalmas, szabad lángú lámpa világított. A szállítók vad iramban gördítették a teli csilléket. Pinceszagot, salétromos nedvességet izzadtak a falak, a szomszédos istállóból meg áradt befelé a meleg. Négy szállítóvágat bejárata ásított a falakban.

– Erre – szólt Maheu Étienne-nek. – Még nem érkezünk meg. Jó két kilométer van hátra.

A munkások szétváltak, csoportokra oszolva tűntek el a sötét lyukakon át. Mintegy tizenöten indultak a bal oldali vágaton; leghátul Étienne ment, előtte Maheu, Catherine, Zacharie meg Levaque. Szénrétegen és oly szilárd sziklatömbökön vezetett át ez a szép szállítóvágat, hogy tetejét csak részben kellett kiboltozni. Egyesével mentek, csak mentek szótlanul, vitték lámpájuk apró lángját. Étienne majd minden lépésnél megbotlott, a lába a sínek közé szorult. Kis idő óta nyugtalanul figyelt valami tompa zajra, mintha egyre fokozódó vihar távoli dörgése hangzana a föld mélyéből. Vajon nem földomlás hangja ez? Nem zuhan fejükre ez a roppant tömeg, mely elválasztja őket a napvilágtól? Most valami fény szűrődött át a sötétségen, érezte, amint a szikla megremeg, s mikor társait követve a fal mellé lapult, közvetlen közelében haladt el egy szürke ló megrakott csillesorral.

Az első csillén Bébert ült, ő tartotta a gyeplőt, hátul meg Jeanlin futott meztláb, a csille szélébe kapaszkodva.

Megint nekiindultak. Később keresztezéshez értek, innen két újabb vágat nyílt. A csoport megint kettéoszlott, lassanként szétszéledtek a bánya különböző munkahelyeire. A szállítóvágatot itt ácsolat borította, tölgygerendák tartották a födémet, hogy megakadályozzák a sziklaomlást, és az állványzatok mögött látni lehetett

a csillámmal tarkított palarétegeket meg a vöröses, fénytelen, durva szemcsésű homokkötömböket. A megrakott meg az üres csillék szüntelenül jöttek-mentek, dübörögve vágtattak el egymás mellett, mintha kísértetlovak repítenék őket a sötétben. Egy kocsiszín kettős vágányán, mint hosszú, alvó kígyó, mozdulatlanul és feketén állt az egyik szerelvény, az elibe fogott ló éppen horkantott. A sötétség itt oly sűrű volt, hogy a ló tomporát akár levált szikladarabnak nézhetette volna az ember. Szellőztetőajtók csapódtak fel, majd lassan újra bezárultak. És amint a csoport előbbre jutott, a vágat egyre szűkült, egyenlőtlen teteje egyre alacsonyabb volt, úgyhogy csak meggörnyedve mehettek tovább.

Étienne kegyetlenül beverte a fejét. Ha nincs rajta a bőrsapka, alighanem betörte volna. Pedig figyelmesen utánozta Maheu minden kis mozdulatát, mert a lámpák fényénél pontosan látta sötét sziluettjét. Egyik munkás sem ütötte meg magát, úgy látszik, mindegyikük jól ismerte itt a járást, az ácsolatok minden csatlakozását, a szikla minden kiszögellését. Étienne alaposan megkínlódott a csúszós talaj miatt is, mely egyre jobban felázott. Helyenként valóságos tócsákban gázolt, de ezt is csak akkor vette észre, mikor már bokáig merült a híg sárban. Legváratlanabban mégis a hirtelen hőmérsékletváltozás érte. Az akna mélyében nagyon hűvös volt, a szállítógátban meg, melyen át a bánya a friss levegőt kapta, jeges szél fújt. Valósággal tombolt a szűk falak között. Aztán amint továbbmentek a szállítógátból elágazó vágatokon, ahol alig volt érezhető a szellőztetés, a szél alábbhagyott, s egyre fülledebb, egyre forróbb és nehezebb volt a levegő.

Maheu hallgatott, csak mikor jobbra befordultak egy újabb oldalvágatba, csak akkor szólt oda Étienne-nek úgy, hogy vissza sem nézett rá:

– Ez a Guillaume-ér.

Ebben az érben volt a munkahelyük. Étienne már az első lépésnél beverte a fejét meg a könyökét. A lejtős tető itt oly alacsony volt, hogy húsz-harminc méteren át csak kétrét görnyedve tudtak előrejutni. Bokáig ért a víz. Kétszáz méternyit mentek előre, mikor Levaque, Zacharie és Catherine egyszerre úgy eltűnt, mintha elilantak volna a hasadékon át, amit Étienne csak most pillantott meg.

– Itt fel kell menni – szólt Maheu. – A lámpáját akassza a zubbony gombjára, és kapaszkodjék a gerendákba.

Miután ő is eltűnt, tetszett, nem tetszett, Étienne-nek utána kellett mennie. A bányászok számára készült ez a vakakna az érben, innen ágaztak el a közbenső szintek. Csak olyan széles volt, amennyire a szénréteg vastagsága engedte, vagyis alig hatvan centiméter. Étienne szerencsére vékony volt, a válla meg a csípője még így is alaposan megszenvedte, hogy még ügyetlenkedett, és csak sok felesleges erőpazarlással, görcsösen az ácsolatba kapaszkodva tudott előrejutni. Tizenöt méterrel feljebb nyílt az első közbenső szint, de nekik tovább kellett kapaszkodniuk, mert Maheu csoportjának a munkahelye a hatodik közlében volt, a pokolban, mint ahogy mondani szokták. Egyik tizenöt méter a másik után, egymás után nyíltak a szintek, sose lesz vége ennek az útnak a szűk hasadékon át, melyben agyonnyomorodik az ember háta, válla. Étienne hörögve lélegzett, mintha a sziklák ránehezedtek volna minden porcikájára, a kezét véresre horzsolta, a lábát kékre, zöldre verte, alig jutott levegőhöz, úgy érezte, hogy erei menten megpattannak. Az egyik közlében két meggörnyedt állat bizonytalan körvonalát látta, egy kicsiét meg egy nagyét, csilléket toltak... Lydie volt meg Mouquette, ők már dolgoztak, és neki még két szintet kell kapaszkodnia! A verejték a szemébe csorgott, kétségbeesetten erőlködött, hogy beérje a többieket, hallotta, amint ügyes mozdulatokkal, a kőzetet alig érintve, egyszerre milyen nagy darabon húzódkodnak feljebb.

– Kitartás, máris ott vagyunk! – hallotta Catherine hangját.

S mikor valóban felértek, egy másik hang csattant fel a vágat végéből:

– Na végre! Miattatok aztán kár igyekezni az embernek! Két kilométert kell gyalogolnom Montsouból, mégis én érek ide elsőnek!

Chaval méltatlankodott így, ez a hosszú, csontos, sovány és éles vonású huszonöt éves ember dühös volt, hogy megvárakoztatták. Amint észrevette Étienne-t, megvetéssel vegyes csodálkozással kérdezte:

– Hát ez meg mi?

És mikor Maheu elmondotta neki a történeteket, a fogai között dübnyögte:

– Na, szóval a legények kiütik a kenyeret a lányok kezéből!

A két férfi tekintete összecsapott, mindegyikük szemében a hirtelen támadó, ösztönös gyűlölet villant. Étienne, ha még nem is

értette, érezte a sértést. Mindnyájan szó nélkül kezdtek dolgozni. A vágatok lassanként benépesedtek. A szénfalaknál megindult a munka mindegyik szinten, mindegyik vágat végén. A falánk akna lenyelte mindennapi emberadagját, közel hétszáz munkást, akik most mindnyájan itt küszködtek a hatalmas hangyabolyban. Túrták a föld mélyét, átluggatták, mint a szű az öreg fát. És lent, a mély rétegek nehéz, nyomasztó csendjében, ha valaki a sziklához nyomja a fülét, hallhatta volna a sürgölődő emberrovar minden moccanását, a kasokat fel- meg lerepítő kábelek surranásától a munkahelyek mélyén a szénbe harapó csákányok zuhanásáig.

Étienne amint megfordult, megint szorosan Catherine mellé került. Most azonban már megérezte gömbölyödő keblének halmát, s egyszerre megértette a lány melegséget, mely a kasban valósággal átjárta a közelében.

– Hát te lány vagy? – suttogetta elképedten.

Catherine vidáman, fesztelenül válaszolt:

– Hát persze... Na, elég nehezen jöttél rá!

4

A négy vájár felsorakozott egymás fölé a fejtési front teljes magasságában. Deszkapallók választották el őket egymástól, ez fogta fel a kifejtett szenet is. Mindegyikük az érnek mintegy négyméteres szakaszt foglalta el, azonban maga az ér olyan szűk volt – itt alig ötven centiméter –, hogy a vájárok valósággal összelapultak a tető és a fal között. Térddel, könyökkel segítették magukat előre, s valahányszor megfordultak, válluk mindannyiszor jól megszenvedte. Hogy hozzáférjenek a szénhez, az oldalukon fekve, hátracsavart nyakkal kellett dolgozniuk a rézsútosan emelt réselőnyárrsal, a kurta nyelvű csákánnyal.

A fejtési front aljában Zacharie dolgozott, fölötte Levaque és Chaval, legmagasabban pedig Maheu. Mindegyikük palaágyazatot réselt, melyet a nyárrsal vájtak ki, aztán két vertikális bevágást csináltak a rétegbe, ezeknek felső részébe vasékeket vertek, úgy hasították ki egyben az egész tömböt. A szén zsíros volt, a kihalított tömb szétrepesztett, s darabokban gurult végig a vájár hasán,

combján. A deszkapallók fogták fel az így lehulló szenet, mely a vājárok alatt gyűlt halomba, úgyhogy maga az ember teljesen eltűnt mögötte, mintha befalazták volna a keskeny résbe.

Maheu-nek volt a legnehezebb dolga. Fent, ahol ő dolgozott, a levegő meg sem moccan, a hőség elérte a harmincöt fokot; sokáig senki se bírta volna. Hogy jól lászson, a lámpáját a feje mellé, egy szögre kellett akasztania, úgyhogy egyenest a koponyáját sütötte, majd felforrt az agya. De a legszörnyűbb mégis a nedvesség volt. A kőzetből – pár centiméterrel az arca felett – szüntelenül, szaporán hullottak a kövér cseppek, mintha egy makacs ritmust dobolnának mindig pontosan ugyanazon a helyen. Hiába tekergette a nyakát, hiába vetette még hátrább a fejét, a cseppek csökönösen, kitartóan verték az arcát. Negyedóra leforgása alatt teljesen átázott a ruhája, testét meg verejték lepte el, akár egy mosóüstből, úgy gőzölgött belőle a meleg pára. Ma reggel meg egy csepp egyenest a szemébe hullt, dühében elkáromkodta magát. Nem akarta abbahagyni a réselest, hatalmas ütésekkel dolgozott, s a két sziklafal közé zártan egész teste rázkódott minden csákányütésre. Olyan volt, mint két lap közé fogott féreg, amelyet egyik pillanatról a másikra halálra zúzhat az összecsapódó könyv.

Egy szót sem váltottak. Mindannyian dolgoztak, nem hallatszott más, mint a csákányok szabálytalan, tompa zuhanása; ez a hang is mintha messziről jött volna, fojtott volt, rekedt, a mozdulatlan levegőben semmi visszhangot nem keltett. A sötétség meg valósággal megsűrűsödött, megtelt a sűrűn szálló szénporral, nehéz gázokkal, amitől ólmos fáradtan csukódott le az emberek szeme. A védőernyők alatt a lámpák kanóca vörös pontként izzott. Semmit nem lehetett tisztán kivenni, a vágat tágult, s úgy emelkedett ferdén a magasba, mint tágas, sima kémény, melyben tíz tél füstje, korma teremt sűrű sötétséget. Kísértetalakok mozogtak e sötétségben, a tompa fények itt-ott megvilágítottak egy csípőhajlatot, egy csomós kart vagy összekormozott, ijesztő arcot – mintha bűntényre készülének, s azért kormozták volna be magukat. Néha felszikkartak a lehulló széntömbök, sima lapjuk, élük mint kristály verte vissza a felvillanó fényt, aztán megint sötétség borult mindenre. Hatalmas, tompa zuhanással csapódott a csákány a fullasztó levegőben, a csorgó esőben ziháltak a mellkasok, felnyögött a fáradság, a kín.

Zacharie az előző napi mulatozás fáradtságával a karjában, hamarosan abbahagyta a munkát azzal az ürüggyel, hogy az ácsolást is el kell végezni valakinek, így kicsit elengedhette magát, halkán füttyűrészelt, tekintete a homályba révedt. A vājárok mögött csaknem háromméteres darabon üresen tátongott az ér, még annyira sem voltak elővigyázatosak, hogy aládúcolták volna a sziklát; a veszélylyel nem törődtek, az idejükkel meg fukarkodtak.

– Hé, méltóságos úr! – kiáltott Zacharie Étienne-nek. – Fát ide!

Étienne-nek, akit Catherine már megtanított, hogyan kell dolgozni a lapáttal, most bányafát kellett hordania a fejtőhelyre. Még az előző napról maradt a vágatban valamennyi, rendszerint reggelenként szokták lehordani az ér méreteinek megfelelően feldarabolt bányafát.

– Igyekezz hát, átkozott lustája! – kiabált Zacharie, mikor látta, hogy az új csillés milyen ügyetlenül evickél fel a szén között, karjában a négy támasztékkal.

Csákányával bevágást csinált a tetőbe, egy másikat a falba, a két bevágásba beillesztette a gömbfa két végét, mely így megtámasztotta a sziklát. Délutánonként jöttek a fenntartók, s az omladékkal, amit a vājárok a munkahelyen hagytak, feltöltötték az ér kitermelt szakaszát az ácsolattal együtt, csak az alsó meg felső szállítótutat hagyták szabadon.

Maheu abbahagyta a kínlódást, végre ki tudta szabadítani a széntömböt. Keze fejével megtörölte verejtékező arcát, aztán nyugtalanul hátranézett, hogy mit csinál mögötte Zacharie.

– Hagyd azt most – szólt rá. – Majd délután... Inkább fejtsük, hogy kilegyen a csilleszám.

– Csakhogy süllyed ám – válaszolt Zacharie. – Nézd, itt már van is egy repedés. Könnyen beomolhat!

De az apja csak vállat vont. Mit, omlás! De meg aztán nem először esnék meg ilyesmi, s mindig megúszták. Végül méregbe jött, s visszaparancsolta a fiát a fejtéshez.

Azután mindnyájan kifűjták magukat. Levaque hanyatt fekve, káromkodva nézte a bal hüvelykjét, véresre nyúzta egy lehullott kő. Chaval dühösen dobta le magáról az inget, meztelen felsőttesttel talán jobban bírja a hőséget. Már mindnyájan feketék voltak, a finom szénpor verejtékkel keveredett, végigcsorgott, megült az arcukon.

Maheu kezdte meg újból elsőnek a munkát. Most lejjebb dolgozott, feje közvetlen a szikla alatt. Az a makacs vízcsepp most a homlokát verte szünet nélkül, már azt hitte, hogy átlukasztja a koponyáját.

– Nem kell velük törődni – mondta Catherine. – Ezeknek mindig jár a szájuk.

Aztán a maga készsége módján tovább magyarázott. Minden megrakott csille úgy érkezik meg a külszínre, ahogy a fejtési frontról elindították. Tehát egy különleges jelzéssel ellátva, hogy az átvevő a csapat javára írhasssa. Nagyon kell vigyázni arra, hogy jól megtöltse a csillét, hogy csak tiszta szenet rakjanak bele, mert különben az ellenőr nem veszi át.

Étienne szeme lassanként megszokta a félhomályt. Nézte a lányt, akinek színtelen arcát még nem feketítette be a szén. Étienne nem tudta volna megmondani, hogy hány éves. Tizenkettőnek gondolta, oly törekenynek látta. De azért fiús fesztelenségéből, egyenes szókimondásából – mely őt kicsit zavarta – mégis sejtette, hogy Catherine idősebb már. Különben nem nagyon tetszett neki a lány, valahogy túlságosan csibészesnek találta a fekete bányászsapkával keretezett, bohócosan fehér képét. De bámulta az erejét, azt az ügyességgel párosult, ideges erőt. Ütemesen, frissen lapátolt, gyorsabban töltötte meg a csillét, mint ő, aztán egyetlen lassú mozdulattal taszította a siklóig, könnyedén, simán ment át az alacsony sziklatető alatt. Ő meg kínlódott, botladozott, szüntelenül elakadt.

Az út persze éppen nem volt kényelmes. A fejtési frontot mintegy hatvan méter választotta el a siklótól, és a segédvájárok még nem szélesítették ki ezt az utat. Olyan volt, mint egy csatorna, a teteje egyenlőtlen, csupa kiszögellés, egyik-másik szakaszán éppen hogy csak átfért a megrakott csille, összegörnyedve, térden csúszva kellett tolni, mert különben beverte volna a fejét a csillés. Az ácsolatok mindenütt meghajoltak, töredeztek, középpütt sápadtan világítottak a hosszú repedések, és repedeztek a gyenge táмок is. Óvatosan kellett mozogni, mert a szálkásan töredező gerendák közt összevissza horzsolhatta volna magát. Volt úgy, hogy hason csúszott előre a combvastagságú, recsegő gömbfák alatt, s valami vak félelem fogta el, hogy egyszerre csak a hátára roskad az egész gerendázat.

– Már megint! – kiáltott Catherine nevetve.

Étienne csilléje újból kiugrott, éppen a legnehezebb szakaszon. Képtelen volt egyenesen tolni a síneken, mert félrecsúsztak a nedves talajon. Étienne méregbe jött, káromkodott, dühösen küszködött a kerekkel, de hiába erőlködött, nem bírta a sínré igazítani.

– Várj csak – szólt oda újból Catherine. – Ha dühöngsz, nem boldogulsz vele. – Ezzel ügyesen a csilléhez küszött, hátulról alája nyomakodott, s csípőjének egyetlen mozdulatával helyére emelte. Hét-száz kilogramm súlyt mozdított odább. Ő meg ámulva, restelkedve, dadogva mentegőzött.

Catherine-től kellett megtanulnia azt is, hogy szétterpesztett lábát hogyan vesse meg az oldalfalak ácsolatában, hogy ne csúszkáljon összevissza. Elmagyarázta neki, hogy mereven nyújtott karral előre kell hajolnia a csillére, mert csak így tudja a csípő- meg a vállizmokkal egyszerre tolni. Étienne végigkísérte a lányt egy ilyen úton, látta, hogy feszülő farral hogyan siklik előre. Oly alacsonyan markolva a csillét, hogy úgy tűnt, mintha négykézláb járna, mint valami cirkuszi törpe. Izzadt, lihegett, zihált, csak úgy recsegtek a csontjai, de egy szóval sem panaszkodott, a megszokás közönyével végezte a dolgát, mintha a közös nyomorúság kényszerítené mindnyájukat – őt is – arra, hogy görnyedjen, amíg él. És Étienne csak nem bírta utána csinálni; cipője meg-megcsúszott, a dereka majd leszakadt a folytonos hajolástól. Percek múlva elviselhetetlennek érezte a kínoisan nehéz görnyedést, kénytelen volt letérdelni, hogy kicsit kifújja magát, és lélegzethez jusson.

A siklónál újabb kínok várták. Catherine megtanította, hogyan lökje rá a csillét. Ez a sikló szolgált ki két rakodószint között minden fejtőhelyet. Felső és alsó végénél is egy-egy csillésfű állt; fent a fékező, lent a kapcsoló. Ezek a tizenkét-tizenöt éves suhancok szüntelenül trágárságokat kiabáltak, ha valaki meg akarta értetni magát velük, túl kellett harsogni az üvöltésüket. Mikor lent üres csille várt felvonásra, a kapcsoló jelt adott, ekkor a csilléslány rátaszította a siklóra a megrakott kocsiját, melynek súlya felemelte az üreset, mihelyt a fékező kiengedte a féket. Lent az alsó vágatban álltak össze a szerelvények, ezeket aztán lovak vontatták az aknáig.

– Hé! Adta kölykei! – kiáltott bele Catherine a mintegy százméternyi kiácsolt siklóba, mely visszhangzott, mint egy óriási szócső.

A csillésgyerekek alighanem pihentek, mert se egyik, se másik nem válaszolt. Valamennyi szinten megállt a szállítás. Végül vékony kislányhang válaszolt:

– Egyik biztos Mouquette-en van!

Féktelen nevetés harsant fel, a vágatban minden csilléslány az oldalát fogta, úgy nevetett.

– Ki volt ez? – kérdezte Étienne.

Catherine megmagyarázta neki, hogy Lydie kiabált fel, ez a kis vakarcs, aki a korához túl sokat tud, de vézna karja úgy elbánik a csillével, mintha erős felnőtt lenne. Mouquette meg akár két csilléslány is kibír egyserre.

Most felhangzott a kapcsoló kiáltása, hogy indíthatják a csilléket. Alighanem egyik aknász járt odalent. A kilenc szintfolyosón újból megkezdődött a szállítás; most megint nem hallatszott más, mint a csillésgyerekek szabályosan ismétlődő kiáltása meg a csilléslányok zihálása, akik izzadva, gőzölögve, mint az agyonterhelt kancák érkeztek a siklóhoz. Ahányszor valamelyik bányász megpillantott egy ilyen négykézláb álló lányt a férfinadrágban feszülő csípőjével, az egész vágaton hirtelen támadt állatias vágy szele fújt végig.

És Étienne minden egyes út végén a vágat fullasztó mélyére került, újra hallotta a réselőnyársak tompa, megtört ritmusát, a munkájukkal küszködő bányászok nehéz, gyötrelmes sóháját. Mind a négyen nekivetköztek, izzadsággal kevert szénpor lepte egész testüket, teljesen belevesztek a szénbe. Maheu-n egyszer segíteniük kellett, mert már úgy betemette a szén, hogy csak a hörgését hallották: kihúzták a felfogó pallót, hogy a szén lehulljon, s ő kiszabaduljon mögüle. Zacharie és Levaque szidták, átkozták az egész eret, mert mint mondták, egyre nehezebb benne a fejtés, így aztán kétségbeejtően kevés lesz a csapat keresete. Chaval megfordult, egy darabig a hátán feküdt, úgy szidta Étienne-t, akinek ittléte végképp felbőszítette.

– A fene a mamlasz pofáját! Annyi ereje sincs, mint egy lánynak!... Mikor rakod meg már azt a csillét? Vagy sajnálsz a karodat?... A kutya istenit, tíz sout vonok le tőled, ha egy csillét is visszalöknek miattad!

Étienne nem válaszolt; boldog volt, hogy munkát kapott, azt se bánta, hogy munkája nem jobb a kényszermunkánál, meghajolt a nyers hierarchia előtt, mely a napszámot elválasztja a szakmunkástól.

De már nem bírta tovább, a lába csupa vér volt, kezét-lábát rettenetes görcs kínozza, a mellét meg mintha vaspánt szorította volna. Szerencsére éppen tíz óra volt, a csoport reggelizni készült.

Maheu-nek volt ugyan órája, de meg sem nézte. Még öt perccel sem tévedett soha e csillagtalán éjszakában. Ingbe, zubbonyba bújnak mindahányan. Aztán lejöttek a munkahelyről, összekuporodtak bányászmodra: könyöküket a csípőjüknek támasztva a sarkukra ültek. A bányászember már úgy megszokta ezt az ülést, hogy másutt sem keres követ vagy gerendát, hogy arra telepedjék. Mindegyikük elővette az elemőzsiát, komolyan nekiláttak a vastagon szelt kenyereknek; csak itt-ott ejtettek egy szót a reggeli munkáról. Catherine nem ült le, álldogált, aztán odament Étienne-hez, aki kicsit távolabb, a síneken keresztben nyújtózott el, s hátát az ácsolatnak támasztotta. Itt kicsit szárazabb volt.

– Nem eszel? – kérdezte a lány tele szájjal, kezében a kenyérrrel. Aztán hirtelen észébe jutott, hogy talán egy falat kenyere sincs ennek az éjszakában kódorgó, garastalan legénynek.

– Felezel velem?

És mikor Étienne elutasította a kínálást, és az éhségtől reszkető hangon esküdözött, hogy cseppet sem kívánja, a lány vidáman folytatta:

– No persze, utálod... De ide nézz! Én csak innen haraptam, neked meg emez oldalról adok.

Máris kettétörte a vajas kenyeret. Étienne elvette az egyik darabot, és uralkodnia kellett magán, nehogy egyszerre kapja be az egészet. Karját a combjára támasztotta, ne lássák, mennyire reszket a keze. A lány fesztelenül, jópajtás módjára lehasalt melléje, állát a tenyerébe támasztotta, a másik kezében a kenyerét fogta, és lassan falatozott. Kettőjük között világított a két lámpa.

Catherine egy pillanatig csendesen nézte a fiatal férfit. Alighanem tetszett neki a finom metszésű arc meg a fekete bajusz, mert mintha vidáman mosolygott volna.

– Szóval gépész vagy, és elküldtek a vasúti műhelyből... Miért?

– Mert megpofoztam a főnököm.

A lány, akinek vérében volt a fegyelem, a vak engedelmesség, most döbbenet bámult.

– Igaz, hogy ittam – folytatta Étienne –, és ha iszom, hát teljesen megvadulok, elemészteném magamat meg másokat is... Ha csak két

kupicával iszom, már nekiesem valakinek... Utána meg két napig a betege vagyok.

– Nem szabad innod – mondta Catherine komolyan.

– Egyet se félj, ismerem magam!

Megrázta a fejét. Gyűlölte a pálinkát, úgy, ahogyan csak egy iszákos család utolsó sarja gyűlölheti, mert a saját bőrén szenvedte meg alkoholistát, züllött elődeinek örökét, úgy gyűlölte, hogy méreggégé vált benne egy cseppje is.

– Csak az anyám miatt bántott, hogy kidobtak – mondta, miután lenyelt egy falatot. – Az anyám nagyon nehezen él, egyszer-egyszer küldtem neki öt frankot.

– Hát hol van az anyád?

– Párizsban... Mosónő. A Goutte d'Or utcában.

Elhallgatott. Félelem árnyékolta fekete szemét. Ha ezek a dolgok jutottak eszébe, mindig szorongva gondolt arra, hogy vajon ragyogó, ifjúi egészsége nem rejti-e máris valami ismeretlen nyavalya csíráját. Tekintete kis ideig a bányá mély sötétjébe veszett, s itt a föld alatt, a sűrű, fojtogató levegőben feltámadtak gyerekkorának emlékei: látta erős és szép anyját meg az apját, aki elhagyta őket, és csak akkor tért vissza hozzájuk, mikor az anyja már másnak a felesége volt, s az asszony aztán a két férfi között élt, s azok tönkretették; velük fetrengett a pocsolyában, szennyben, alkoholmámorban. Eszébe jutott az utcájuk, részletek villantak fel emlékezetében: szennyes fehérnemű a mocskos szoba közepén, mindenütt a részegség undorító szaga, és a pofonok, melyektől majd eltört az állkapcsa.

– Most persze a harminc souból alig adhatok neki... – folytatta nehéz szóval. – Éhen fog veszni, az lesz a vége.

Lemondóan vállat vont, megint harapott a kenyérből.

– Iszol? – kérdezte Catherine, és kihúzta kulacsa dugóját. – Ez csak kávé, nem árt meg... Fullad az ember, ha nem iszik közben.

De Étienne nem fogadta el. Éppen elég az is, hogy elvette a kenyérének a felét. A lány azonban jólelkűen makacskodott.

– Jó, hát majd iszom előtted, ha már így udvariaskodsz – mondta végül. – De most aztán igazán nem lenne szép tőled, ha nem fogadnád el!

Feléje nyújtotta kulacsát, s közben feltérdelt. Étienne most egész közelről látta a két lámpa fényénél. Ugyan miért gondolta először,

hogy csúnya? Most, hogy csupa feketeség volt, s az arca is tele szénporral, úgy érezte, hogy valami különös báj sugárzik belőle. Árnyék esett az arcára, nagy szájából csillogva fehérlettek a fogai, szeme kitágult, zöldes fényel villózott, mint a macskák szeme. Sapkája alól kiszabadult egy vörös tincs, csiklandozta a fülét, s ettől nevetnie kellett. Most nem látszott annyira fiatalnak; biztosan megvan tizennégy éves is.

– Jó, hát a kedvedért – mondta Étienne. Ivott, és visszaadta a kulacsot.

Catherine megint húzott belőle egyet, s megint rávette Étienne-t, hogy ő is igyék, felezni akar vele – mint mondta. És a szájról szájra járó kis kulacson jóízűen nevettek. Étienne hirtelenében arra gondolt, mi lenne, ha a karjaiba kapná s megcsókolná? Szénporos arcában rózsaszínen csillogott húsos ajka, s egyre erősebb vágyat ébresztett Étienne-ben. De nem merte megcsókolni, valahogy félt tőle; Lille-ben csak utcalányokkal volt dolga, a leghitványabbjával, nem tudta, hogyan kezdje el egy munkáslánnyal, aki a családjával él.

– Lehetsz már vagy tizennégy éves, ugye? – kérdezte, és újra harapott egyet.

Catherine csodálkozott, majdhogy megharagudott.

– Hogyhogy tizennégy? Már tizenöt vagyok!... Igaz, nem vagyok kővér. Tudod, nálunk a lányok nem valami gyorsan fejlődnek.

Étienne tovább kérdezgette, s a lány felelt mindenre, nem hetykén, nem is szégyenkezve. Látta, hogy mindent tud már a férfiak és nők viszonyáról, mégis úgy érezte, hogy még szűz, ártatlan gyerek, akit nővé érésében késleltet a rossz levegőjű környezet, a fárasztó munka, melyben él. Zavarba akarta hozni, ezért Mouquette felől kérdezősködött; s Catherine elképesztő históriákat mesélt el nyugodt, sőt derűs hangon. Hát csuda, miket csinál ez a Mouquette! S mikor azt kérdezte tőle, hogy neki van-e szerelmese, tréfásan azt mondta, hogy nem akarja ilyesmivel mérgesíteni az anyját, de az már csak úgy van, hogy előbb-utóbb lesz valakije. Vállát összehúzta, didergett átázott ruháiban. Arca szelíd volt, beletörődő, mint aki kész elviselni a dolgokat és a férfiakat.

– Persze, itt könnyű szeretőt találni, mert, ugye, férfiak, nők mindig együtt vannak...

– Persze.

– Meg aztán ezzel nem árt az ember senkinek... A papnak meg nem mondja el.

– Ó, fűtyülök én a papra! Csakhogy itt van a Fekete Ember.

– Micsoda Fekete Ember?

– Hát az a vén bányász, aki visszajár, és kitekeri a céda lányok nyakát.

Étienne csak nézte, talán tréfál vele ez a lány?

– Hát te hiszel az ilyen butaságokban? Talán nem jártál iskolába?

– Dehogynem! Tudok írni meg olvasni... Ez jó, mert a papa meg a mama idejében még nem tanultak.

Igazán kedves kis teremtés. Ha elkészült a vajjas kenyerével, hát megöleli és megcsókolja a húsos, rózsaszínű száját. A félénk ember elhatározása volt ez, a torka összeszorult a merész gondolattól. Ez a fiúruha, ez a nadrág meg a zubbony ezen a leánytesten, izgatta meg zavarta is. Étienne lenyelte az utolsó falatot. Kortyolt a kulacsból, aztán visszaadta a lánynak, hogy igya ki egészen. Most itt a pillanat, mikor cselekedhet; nyugtalanul pillantott hátra, a bányászok felé, de ekkor sötét árnyék zárta el a szintfolyosó nyílását.

Chaval már pillanatok óta ott állt, figyelte őket. Most feljűk lépett, s miután hátrapillantott, hogy vajon Maheu nem látja-e őt, odament Catherine-hoz, aki ülve maradt a földön, vállon ragadta, hátrarántotta a fejét, és durván szájon csókolta, mintha észre sem venné, vagy mit sem törődne azzal, hogy Étienne is ott van. Birtokbavételt meg valami féltékeny elszántságot fejezett ki ez a csók.

A lány haragosan tiltakozott:

– Hagyj békén, te!

Chaval nem engedte el a lány fejét, mereven nézte. Fekete volt a hatalmas saszorra, fekete volt az egész képe, s csak úgy lángolt vörös bajusza meg szakálla. Végül elengedte Catherine-t, s szó nélkül visszament.

Étienne megborzongott. Micsoda ostobaság volt, hogy várt! Most aztán már igazán nem csókolja meg, még azt hihetné, hogy azt a másikat utánozza. Sebzett hiúságában igazi keserűséget érzett.

– Miért hazudtál? – kérdezte halkán a lányt. – Hiszen van neked szeretőd!

– De nem! Esküszöm! – kiáltotta Catherine. – Ennyi sincs közöttünk! Már megint csak bolondozott... Hiszen nem is idevalósi, csak fél éve jött Pas-de-Calais-ból.

Mindketten felálltak, mentek újra dolgozni. Catherine mintha elszomorodott volna attól, hogy Étienne-t kedvetlenül látja. Nyilván vonzóbbnak találta, mint azt a másikat, s talán inkább őt választotta volna. Nyugtalanul töprengett, vajon hogyan kedveskedhetne neki, hogyan vigasztalhatná meg, s mikor látta, hogy Étienne csodálkozva nézi lámpájának kék lángját meg körülötte azt a sápadt fényű udvart, megpróbálta elterelni a figyelmét:

– Gyere, mutatok valamit – suttogetta barátságosan.

A vágat végébe vezette, s mutatta, hogy ott egy hasadás van a szénfalon. A hasadékból valami lágy hang hallatszott, mintha madár füttyülne.

– Tedd csak ide a kezed, érzed a szelet?... Ez a bányalég.

Étienne megdöbbsent. Hát csak ilyen semmiség az, ami mindent levegőbe repíthet? A lány nevetett, s azt mondta, hogy ma nagyon sok a bányalég, azért olyan kék a lámpa lángja.

– Mikor hagyjátok már abba a locsogást, naplopók! – csattant fel Maheu keményen.

Catherine és Étienne gyorsan megtöltötték a csilléket, aztán a vágat egyenetlen teteje alatt kúszva, megfeszített háttal a siklóra lökték. Már a második csillénél verejtékben úsztak, s megint csak ropogott minden porcikájuk.

A vájárok is újra munkába álltak a fejtésnél. Gyakran előfordult, hogy megkurtították a reggelizés idejét, nehogy átfázzanak, és a sötétségben mohón, szótlánul felfalt étel, mint a kő, úgy megfeküdt a gyomrukat. Oldalt fekve egyre erősebben csákányoztak, csak egy gondolat járt a fejükben, az, hogy minél több csille teljen meg. Minden eltűnt körülöttük az oly nehezen szerzett keresetért vívott küzdelemben. Nem érezték már a testükre csorgó vizet, melytől kezük-lábuk megdagadt; nem érezték a kényszerű testtartás okozta görcsöt, a gyilkos sötétséget, mely úgy megsápasztotta őket, mint a pincelevegő a növényt. Pedig amint az idő előbbre haladt, az egyre nehezebb levegő megtelt a lámpák meleg füstjével, lehetük szagával, fojtó bányaléggel, mely a látásukat is zavarta, mintha pókháló került volna a szemükbe. Mindezen már csak az éjszakai szellőztetés segíthet. Megkínzott tüdejük már alig zihált, de azért ők itt lent, mélyen a föld alatt, ebben a vakondlyukban csak vágták, fejtették a szenet.

Maheu elő sem vette zubbonya zsebéből az óráját, mikor abbahagyta a munkát, és odaszólt Zacharie-nak:

– Mindjárt egy óra... Zacharie, készen vagy?

A legény valamivel ezelőtt fogott neki az ácsolásnak, hanyatt fekvé dolgozott, közben el-eltűnődött, és az előző napi nagy crossejátszmára gondolt. Révedezéséből csak az apja hangja riasztotta fel:

– Igen, ennyi elég is, majd aztán holnap.

Ezzel visszament a fejtéshez. Levaque és Chaval is letette a csákányt. Pihentek kicsit. Meztelen karjukkal törölgették arcukról a verejtéket, s közben a tető szikláit nézegették, melynek lemezes tömbjei több helyen is hasadoztak. Nemigen esett szó másról, csak a munkájukról.

– Megint csak kifogtuk – dűnnyögött Chaval. – Hogy omlik itt a föld!... Ezzel persze nem törődnek, mikor a szerződést csinálják.

– Gazember az mind – morgott Levaque –, csak azt nézik, hogy hol rövidíthetnek meg bennünket.

Zacharie elnevette magát. Fűtült a munkára meg az egész bányára, de jól szórakozott, ha a Társulatot szidták. Maheu békésen magyarázta, hogy a talaj jellege minden húsz méternél változik, és ami igaz, az igaz, nem tudhatják előre azok se, hogy milyen lesz. Aztán mikor a másik kettő csak nem hagyta abba a főnökök szidalmazását, Maheu nyugtalanul nézett körül:

– Pszt! Elég legyen már!

– Igazad van – mondta Levaque ugyancsak halkán. – Nem jó ez a sok beszéd.

Mindenütt besúgókat láttak, még a föld mélyében is, mintha a részvényesek szenének itt az érben füle lenne.

– Bánom is én! – mondta Chaval hangosan, kihívóan. – De annyit mondhatok, ha ez a disznó Dansaert megint úgy beszél velem, mint a minap, belevágok egy téglát a hasába... Hagyjanak engem békén, én se szólok bele abba, hogy mit csinál a fehérképű szőkékkel.

Zacharie most már nem bírta a jókedvével. A bányamester meg Pierronné viszonya állandó tréfákozás tárgya volt a bányában. Még Catherine is úgy nevetett, hogy az oldalát fogta, és a lapátja nyelére

támaszkodott. Pár szóval elmondta Étienne-nek, hogy miről is van szó. De Maheu-t feldühítette ez a beszéd, nem is titkolta, hogy fél:

– Hallgatsz már el?... Ha bajba akarsz kerülni, hát várd meg, míg egyedül leszel.

Még be sem fejezte, mikor léptek zaja hangzott a felső szintfolyosóból. A szénfal tetején mindjárt meg is jelent az aknamérnök – a kis Négreel, ahogy a munkások nevezték maguk között – meg Dansaert, a bányamester.

– Nem megmondtam! – mormolta Maheu. – Mindenütt ott vannak, mintha a földből bújnának elő.

Paul Négreel aknamérnök Hennebeau vezérigazgató unokaöccse volt, huszonhat éves, vékony, csinos, göndör hajú, barna bajuszú fiatalember. Hegyes orrával, élénk tekintetével leginkább kedves, örökösen gyanakvó, okos menyétre emlékeztetett; de ha munkással állt szemben, kedvessége menten nyers fensőbbsséggé változott. Olyan ruhát viselt, mint a bányászok, ő is maszatos volt a szénportól, s hogy tekintélyt szerezzen előttük, vakmerő bátorságot tanúsított, a legveszélyesebb helyeken jött-ment, mindig ő érkezett elsőnek, ha földomlás volt, vagy bányalég tört be.

– Ez lenne az, ugye, Dansaert? – kérdezte.

A bányamester – egy húsos képű belga, nagy, érzéki orral – túlzott udvariaskodással felelt:

– Igenis, Négreel úr... És itt van az az ember, akit ma reggel vetünk fel.

Mindketten lecsúsztak a vágat közepébe. Odahívták Étienne-t. A mérnök felemelte a lámpáját, ránézett Étienne-re, de nem kérdezett semmit.

– Rendben van – mondta aztán. – Persze nem szeretem, ha csak úgy az országúton szednek össze mindenféle idegent... Ez többé ne forduljon elő.

Oda sem figyelt a magyarázatra, hogy miért volt szükség az új munkásra, meg hogy a vezetőség a szállításnál úgyszólván legényekkel akarja felváltani a nőket. A tetőt kezdte vizsgálni, a vájárok meg újra fogták a réselőnyársat. Négreel egyszerre csak felkiáltott:

– Hé, Maheu! Hát hiába beszél maguknak az ember?... Hiszen egyszer mindnyájan itt hagyják a fogukat! A kutya mindenségit!

– Ugyan, nincs azzal a tetővel semmi baj – válaszolt nyugodtan Maheu.

– Hogy nincs vele semmi baj?... De hiszen máris süllyed a szikla, maguk meg kétméterenként is alig dúcolnak, mintha sajnálnák a bányafát. Hát egyiküknek sincs több esze? Inkább törjék be a koponyájukat, de akkor se hagyják ott a fejtést, hogy kicsit az ácsolattal is törődjenek!... De most aztán rögtön fogjanak hozzá! Kétszer ilyen sűrűn rakják a gyámokat, megértették!?

És mikor a bányászok húzódoztak, s kelletlenül mondogatták, hogy a saját épségüknek ők sem ellenségei, akkor Négre! dühbe jött.

– No persze! És ha majd betörik a koponyájuk, talán majd maguk viselik a következményeket? Azt már ugye nem? A Társulat fizetheti a nyugdíjat maguknak vagy az özvegyüknek... Ismerjük már magukat: csak hogy két csillével több legyen estig, képesek lennének a bőrüket otthagyni.

Maheu egyre dühösebb lett, de a hangját még fékezni tudta, s higgadtan felelt:

– Ha rendszeren fizetnének bennünket, többet törődnénk az ácsolattal.

A mérnök vállat vont, nem felelt. Végigjárta a fejtést, s csak mikor az aljába ért, akkor mondta:

– Egy órájuk van még, álljanak neki mindnyájan, s vegyék tudomásul, hogy háromfrankos büntetést szabtam ki a csoportra.

A vajúrok tompa morgással fogadták szavait. Csak a tekintélytisztelet tartotta őket vissza, ez a már csaknem katonai fegyelem, melynek ereje a csillésfútól a bányamesterig mindegyiküket meghajtásra készítette a felettese előtt. Chaval és Levaque keze mégis dühösen ökölbe szorult, Maheu egy pillantással intette őket mérsékletre; Zacharie meg csúfondárosan vonogatta a vállát. De talán Étienne volt a legfelindultabb. Mióta betette a lábát e pokol mélyére, lassan úrrá lett rajta a lázadás. Ránézett Catherine-ra, a lány meghajolt gerinccel ott állt, megadóan. Hát elképzelhető, hogy az ember ily kegyetlen munkával birkózik a gyilkos sötétségben, és még a mindennapi kenyérre való pár sout se keresse meg?

Négre! közben továbbment Dansaert-rel együtt, aki nem szólt közbe, de szüntelenül bólogatva helyeselt. Most ismét hallották a hangjukat, megint megálltak, az ácsolatot vizsgálták, a fejtés mögött tízméteres szakaszon a bányászoknak kellett gondoskodni róla.

– Mondtam magának, hogy beszélhet ezeknek az ember! – kiabált a mérnök. – A kutya mindenség! Hát maga nem néz a körmükre?

– De igen, hogyne – dadogott a bányamester. – Beleun az ember, annyit beszél nekik.

Négreel erélyesen kiáltozott:

– Maheu! Maheu!

Mindnyáján odamentek. Négreel tovább kiabált:

– Ide nézzen, ez tart magának?... Egy garast sem ér az egész. Úgy áll, mint tehénen a gatyá, csak úgy odakenték, fenét se ér az egész. Az istenit! Így legalább érti az ember, hogy miért kerül nekünk olyan sokba a fenntartás. Persze, mit törődnek ezzel maguk, fő, hogy addig kitartson, míg maguké a felelősség! Aztán dül össze minden, és a Társulat fizethet egy regimentnyi fenntartót... Nézze csak meg ott, lejjebb, hát ez már disznóság...

Chaval mondani akart valamit, de Négreel nem engedte szóhoz jutni.

– Úgyis tudom, hogy mit akar mondani. Hogy fizessük jobban magukat, ugye? Hát vegyék tudomásul, a végén majd azt érik el, hogy a Társulat külön megfizeti az ácsolást, de a csillebér rovására. Majd meglátjuk, mit nyerne vele... Ajánlom, ácsolják ki előlről az egészszet, mégpedig rögtön! Holnap megnézem.

S miután fenyegetőzésével mindnyájukat megdöbentette, ment tovább. Dansaert, a mérnök előtt oly alázatos Dansaert, pár pillanatra visszamaradt, hogy durván nekitámadjon a bányászoknak.

– Én tartsam a hátam maguk miatt?... Nálam nem ússzák meg három frank bírsággal. Jó lesz, ha vigyáznak!

Amint odább ment, Maheu is kitört.

– A kutya istenit, ami pizsokság, az pizsokság. Én már aztán szeretem a békességet, mert az ember így könnyebben megérteti magát, de ezek már megbolondítják az embert... Hallottátok? Még hogy kevesebbet adnak a csilléért, az ácsolást meg külön fizetik! Megint kitalálnak valamit, hogy kevesebbet kapjunk!... A kutya istenit, a kutya istenit!

Keresett valakit, hogy kitölthesse rajta a haragját, s észrevette Étienne-t és Catherine-t, amint tétlenül ácsorognak.

– Mit tátjátok a szátokat? Legalább hordjátok ide a bányafát! Talán rátok tartozik, hogy mit beszéltek?... Mindjárt belétek rúgok!

Étienne indult a bányafáért. Nem bántotta Maheu durvasága, mert oly dühös volt a főnökökre, hogy a bányászokat hozzájuk képest nagyon is derék fiúknak tartotta.

Levaque és Chaval éktelen káromkodással könnyítettek haragjukon. Mindnyájan, még Zacharie is, dühödten ácsoltak: fél órán át nem hallatszott más, mint a nagykalapács döngése meg a bányafa recsegése. Egy hangot sem szóltak, lihegtek, dühöngtek a sziklafalra; legszívesebben nekimentek és feltaszították volna az egésztestet, ha telt volna erejükből.

– Hát ebből elég! – jelentette ki végül Maheu a haragtól és a fáradtságtól összetörten. – Másfél óra... Hát ez aztán gyönyörű nap, még ötven sout se kerestünk meg!... Megyek, torkig vagyok.

Még fél óra munkaidejük volt hátra, de ő felöltözködött. A többiek követték a példáját. Magukon kívül voltak, ha csak ránéztek a szénfalra. A csilléslány nekifogott a munkájának, de őket dühítette az a buzgalom, rákiabáltak, hogy hagyja abba, menjen ki a szén magától, ha tud. S mind a hatan hónuk alá vették a szerszámot, s mentek, hogy újból megtegyék a két kilométeres utat, s az aknához érjenek, ahonnan reggel elindultak.

A vájárok már mind átcsúsztak a vakaknán, de Catherine és Étienne lemaradtak, mert az egyik közlénél összetalálkoztak Lydievel, megállították, hogy engedje őket maga elé, s a kislány mesélni kezdett nekik. Elmondta, hogy Mouquette nincs sehol, egy órával ezelőtt olyan orrvérzést kapott, hogy azóta is áztatja valahol a képét, de senki se tudja, hogy hol.

Mikor Étienne és Catherine elváltak tőle, az elcsigázott, szutykos kislány megint nekifeküdt a csillének, erőlködve merevítette vékony karját, lábát, olyan volt, mint egy túlságosan nagy teherrel birkózó sovány, fekete hangya. Étienne és Catherine háton csúsztak le, a falhoz simulva, nehogy lenyúzzák a homlokukat, s oly gyorsan siklottak lefelé a simára koptatott vakaknán, hogy közben meg kellett kapaszkodniuk a faborításban, nehogy tüzet fogjon a hátsójuk, mint tréfásan mondogatták.

A vakakna aljában is kettesben voltak. A vörösen izzó kis csillagok eltűntek a vágat egyik fordulójában. Jókedvük alábbhagyott. Fáradtság nehezítette lépteiket; elől ment Catherine, mögötte Étienne. A lámpák kormosan égtek, Étienne alig látta a lányt, valami füstös köd burkolta be, és a fiatalember kínos feszengéssel gondolt arra, hogy lány lépked előtte. Úgy érezte, ostobaság, hogy nem csókolta meg, s hogy zavarja a másik férfi csókjának az emléke. Igen, a lány

biztosan hazudott neki: szeretője az a másik, együtt hálnak akárme-lyik útjukba kerülő szénkupacon. Lám, hiszen úgy ringatja a csípőjét, akár egy szajha. S minden ok nélkül haragudott Catherine-ra, mintha a lány megcsalta volna őt. Pedig Catherine minden pillanatban hátrafordult, figyelmeztette, ha valami akadály volt az úton, mintha csak kérlelte volna, hogy legyen kedvesebb. Hiszen olyan esetek-tek voltak, jópajtként hogy elnevetgélhetnének! Végre megérkeztek a szállítóvágatba, s Étienne-t már nem kínozza annyira határozatlan-sága. Catherine még egyszer ránézett, szomorúan, mint aki sajnálja az elszalasztott boldogságot, mely többé nem akad útjukba.

Itt már dübörgött körülöttük a föld alatti élet, az aknászok szüntele-nül jöttek-mentek, gyorsan ügető lovak csillesorokat vontattak fel-alá, mindenütt lámpák villantak a sötétben. A fal mellé kellett lapulniuk, hogy átengedjék az utat az árnyalakoknak, a siető embereknek, álla-toknak, melyeknek lehelete az arcukba csapott. Jeanlin futott mezítláb a csilléje után, valami pimaszságot kiáltott nekik, de ők nem hallották meg; a kerekek dübörgése elnyomta a hangját. Egyre csak mentek, Catherine hallgatott, Étienne meg, minthogy nem emlékezett a reggel megtett útra meg az útkereszteződésekre, egyre képzelődött, hogy a lány eltéved vele, aztán egyre beljebb kerülnek a föld mélyébe. De legjobban mégis a hidegtől, az egyre kegyetlenebb hidegtől szenved-tett, mely megcsapta, mihelyt kiért a fejtőhelyről. Ahogy közeledtek az aknához, egyre jobban didergett. A szűk folyosókon most is viha-ros szél süvített végig. Úgy érezte, soha nem lesz vége ennek az útnak, mikor egyszerre az aknarakodóba értek.

Chaval ferdén pislogott rájuk; száját bizalmatlanul elhúzta. Ott voltak a többiek is, ott álltak izzadtan a jeges huzatban; hallgatagon, akárcsak ő, s csak nyelték a haragjukat. Túl korán érkeztek, még egy félórát kell várniuk, hogy felvigyék őket, már csak azért is, mert egy lovat akartak leszállítani, s ez meglehetősen bonyolult művelet volt. A kaskezelők most is taszították a kasba a csilléket, fülsiketítően zörögtek, csikorogtak a vaspántok. A kas elröppent, eltűnt a fekete lyukból záporozó vízben. Odalent egy tíz méter mélységű gödör-ben gyűlt a zuhogó víz, pállott nedvességszag áradt belőle. A kas körül szüntelenül sűrögtek, forogtak az emberek, a jelzőkalapácsok kötelét rángatták, emelőrudaknak feszültek, s közben szakadatlanul permetezett a nedvesség, ruhájuk teljesen átázott. A három szabad

fényű lámpa vöröses fénye hatalmas, imbolygó árnyakat vetített a falra, s a föld alatti aknarakodó leginkább valami zsványtanyára, hegyi patakkal szomszédos rablóbarlangra emlékeztetett.

Maheu még egyszer próbálkozott. Odalépett Pierronhoz, aki most kezdte a hatórás műszakot.

– Hallod-e! Igazán felengedhetnél bennünket!

De a kaskezelő, a szelíd képű, csinos, erős ember ijedten tiltakozott.

– Lehetetlenség. Szólj az aknásznak... Engem megbüntetnének.

Megint csak lenyelték kitérni készülő haragjukat. Catherine Étienne-hez hajolt, és a fülébe súgta:

– Gyere, nézzük meg az istállót, ott olyan jó!

Loppal kellett eltűnniük, nehogy észrevegyék őket, mert oda tilos volt bemenniük. Balra, egy rövid vágat végében volt a huszonöt méter hosszú, négy méter magas, sziklába vágott és téglával boltozott istálló, melyben húsz ló számára volt hely. Csakugyan kellemes volt itt, az állatok melege, a tiszta, friss alom jó szaga töltötte be a levegőt. Egyetlen lámpa égett bágyadt fénnel, akár egy mécses. Jöttükre a pihenő lovak megfordították a fejüket, nagy, szelíd szemükkel rájuk néztek, aztán zavartalanul abrakoltak tovább, mint afféle erős, egészséges, mindenkitől szeretett munkások.

Catherine hangosan olvasta a lovak nevét a jászolok fölött elhelyezett fémtáblákról; de egyszerre csak felsikított, mert valaki váratlanul felegyenesedett előtte. A rémült Mouquette bukkant ki egy rakás szalma alól, ide bújta el aludni. Hétfőnként a vasárnapi hejehujától kimerülten rendszerint úgy segített magán, hogy beleöklözött a saját orrába, aztán otthagya a fejtési frontot azzal, hogy vízért megy, s megbújta itt, az istállóban, a meleg alomban, az állatok között. Az apja, akinek a kedvence volt, megtúrta itt, pedig tudta, hogy saját fejére is bajt zúdíthat.

Mouque bácsi éppen most lépett be az istállóba. Alacsony, kopasz, megviselt emberke volt, mégis kövér, ami pedig ritkaság az ötvenéves, öreg bányászok között. Mióta bányakocsis lett belőle, szünet nélkül bagózott, megfeketült szájában már vérzett a foghús. Dühbe gurult, amint a két fiatalet meglátta a lánya mellett.

– Ti meg mi a fenét kerestek itt? Na, lóduljatok innen mindahányan! Szégyentelenek! Férfiakat hoztok ide!... Itt akartok nekem disznólkodni a szalmában?

Mouquette az oldalát fogta nevetében. Catherine rámosolygott Étienne-re, ő azonban zavartan igyekezett kifelé. Éppen akkor értek a rakodóba, mikor Bébert és Jeanlin is befutott egy csillessorral. A szállítás szünetelt, mert a kast leállították valamiért, a fiatal lány odament a szürke lóhoz, simogatta, s mesélt róla Étienne-nek. Bataille a neve, már tíz éve idelent dolgozik. A bánya legöregebb lova ez a derék szürke, képzelje csak el, tíz év óta mindig ebben a sötét lyukban, az istállóban is mindig ugyanazon a helyen, s mindig ugyanazt a sötét vágatot járja; mióta idekerült, nem is látta az isten napját.

Bataille erős állat volt, a szőre fényes, kezesnek látszott, mint akinek a lét nyomorúságaitól mentesen, bölcs nyugalomban folynak napjai. Az örökös sötétség végül jókora ravaszságot fejlesztett ki benne. Már oly ismerősen mozgott a vágatban, hogy a szellőztetőajtókat a fejével taszította be, az alacsony ácsolatok alatt meg lehajtott, nehogy neki-menjen valaminek. Mintha csak számolta volna, hogy hányat fordul, mert mihelyt megtette az előírt számú utat, nem volt hajlandó újból nekiindulni, be kellett vezetni a jászolához. Most, hogy már vénült, szemét gyakran valami mélabú fátyolozta. Talán a malom képe bukant fel homályos emlékeiből. Ott született Marchiennes mellett, abban a szellőjárta malomban a Scarpe partján, a sok zöld fű megfa között. Arrafelé valami óriási gömb, lámpa izzott fenn a levegőben, de erre már alig emlékezett. Lehajtott fejfel állt reszketeg, öreg lábain, s hiába igyekezett visszaemlékezni a napra.

Az aknában közben folytatódtak az előkészületek, a jelzőkalapács négyet ütött, lovat szállítanak le. Ez a művelet mindig nagy izgalommal járt, mert előfordult, hogy az állat úgy megrémült, hogy holtan ért le. Fent hálót raktak rá, ilyenkor mindegyik eszeveszetten rúgkapált, de mikor érezte, hogy kisiklik alóla a föld, valósággal megmerevedett, még a bőre sem reszketett, a szeme kitágult, s még csak meg se rezzent. Most egy nagy lovat szállítottak le, akkora volt, hogy nem is fért volna át a vezetőlécek között, ezért lenyomták, és a horpaszához kötözték a fejét, így akasztották a kas alá. Csaknem három percig tartott a leszállás, mert óvatosan, lassan engedték csak lefelé a kast. Lent egyre nagyobb izgalommal várták, mi lesz már? Meddig hagyják lógni abban a sötét lyukban? Végre meglátták, mozdulatlan volt, mintha nem is élne, réműlettől tágra nyílt szeme

meg sem rezzent. Alig hároméves pej volt: Trompette-nek hívták. Mouque feladata volt, hogy átvegye.

– Vigyázat! – kiáltott az öreg. – Hozzátok ide úgy, ahogy van! Ne szabadítsátok még ki!

Mint élettelen hústömeg, olyan volt a Trompette, mikor a vaslapokra fektették. Meg sem moccant, mintha még mindig fogva tartaná a lidércnyomásos rémület, mintha itt, ebben a lármás rakodóban is éppúgy rettegne, mint lefelé azon a végtelen úton a sötét lyukban. A munkások éppen nekifogtak, hogy kiszabadítsák, mikor a Bataille – őt már régebben kifogták – odajött, és előrenyújtotta a fejét, hogy megszaglássza fentről érkezett sorstársát. A munkások nevetve utat nyitottak neki. Nocsak! Hát mi van rajta olyan jó szagú? De a Bataille ügyet sem vetett az emberekre, egyre jobban felélénkült. Nyilván a szabad levegő, a napsütötte rétek elfelejtett jó szagát érezte meg a másik lovon. Hangosan nyeríteni kezdett, nyerítése akár a vidám muzsika, melyben valami édes bánat bújjik meg. Üdvözlés volt ez a nyerítés, öröm, hogy így megelevenedett valami a régmúltakból, meg szomorúság, a rab szomorúsága, aki már csak holtan juthat ki a börtönéből.

– Micsoda állat ez a Bataille! – ujjongtak az emberek, kiket kedvre derített kedvencük mulatságos viselkedése. – Nézzétek csak! Beszélget a pajtásával!

Kioldozták a Trompette kötelékeit, de az állat csak nem mozdult. Az oldalán feküdt, mintha még most is érezné a kötelek szorítását, mintha még gúzsba fogná a rémület. Egy ostorcsapásra végül is kábán, minden ízében reszketve felállt. Az öreg Mouque elvezette a két barátkozó állatot.

– No, most aztán mi következik? – kérdezte Maheu.

Kiürítették a kasokat, de még akkor sem indulhattak, csak tíz perc múlva lesz az első felszállás. A fejtőhelyek lassanként elnéptelenedtek, sorra, minden vágatból jöttek a bányászok. Mintegy ötvenen váraoztak máris, átázva dideregtek, nehezen lélegeztek hurutos hörgőikkel. Pierron, a szelíd képű Pierron megpofozta Lydie lányát, mert kicsit előbb otthagya a munkáját. Zacharie alattomban megcsipkedte Mouquette-et, csak úgy megszokásból. De egyre hangsúlyosabban zúgolódtak valahányan. Chaval és Levaque elmesélték a többieknek is, hogy mivel fenyegetőzött a mérnök, hogy a csillékért

majd kevesebbet adnak, az ácsolást meg külön fizetik. A bányászok dühös kitörésekkel fogadták Chaval szavait, a szűk zugban, majd hatszáz méterrel a föld alatt a lázadás csírázott. A fagyoskodva várakozó, szénportól szutykos emberek már nem fékeztek magukat, hangosan vádolták a Társulatot, hogy a munkások felét a föld mélyében gyilkolja meg, a többit meg éhen veszejti. Étienne reszketve hallgatta őket.

– Gyerünk már, gyerünk! – kiáltozott Richomme aknász a kaskezelők felé.

Nem akarta legorombítani a bányászokat, úgy tett, mintha nem hallaná, mit beszélnek, és sietette a felszállást. De végül is kénytelen volt beleszólni, hiszen mögötte már azt kiabálta valamelyik, hogy nem tart ez így mindörökké, egyszer majd csak levegőbe repül az egész szakramentum.

– Te mégiscsak észnél vagy, fogd már be a szájukat – szólt Maheunek. – Magyarázd hát meg nekik, hogy az okos enged, mert mit ér a harag hatalom nélkül.

Maheu időközben már lecsillapult, s most nyugtalanította a többiek beszéde. De már nem kellett leintenie őket, maguktól is elhallgattak, mert Négreel és Dansaert bukkant fel az egyik vágatból. Curgott róluk a verejték; most fejezték be az ellenőrzést. A bányászoknak már vérükké vált a fegyelem, utat nyitottak a mérnöknek, aki egy hangot sem szólt, míg átvágott a csoporton. Beállt az egyik csillébe, a bányamester egy másikba, ötször zuhant le a jelzőkalapács – jelezte, hogy nagyfejűek szállnak fel, mint a bányászok mondogatták egymás között, s a kas máris suhant felfelé, az emberek meg komoran hallgattak.

6

Étienne a kasban négy másik ember mellé préselődött. Felfelé menet elhatározta, hogy megint csak visszamegy az országútra, kóborol tovább kenyér nélkül, garas nélkül. Inkább mindjárt felfordul, de nem száll le ennek a pokolnak a mélyébe, ahol még a száraz kenyeret sem tudja megkeresni. Catherine a felette levő kasba került, most ő sem volt itt mellette zsongító jó melegével. De meg jobb is, ha

nem gondol az ilyen számárságokra, jobb, ha továbbáll, sokkal többet tanult, többet látott, mint ezek itt, soha nem tudna ezzel a nyájjal együtt fejet hajtani, előbb-utóbb megfojtaná valamelyik főnököt.

Hirtelen hunyorogni kezdett. Egykettőre feljutottak, s Étienne-t valósággal elkábította a hirtelen napvilág, egyre csak pislogott, máris elszkott a fénytől. Mikor a kas rázökölt az ütközőkre, mégis nagy megkönnyebbülést érzett. Az egyik rakodómunkás kinyitotta az ajtót, a bányászok kiugrottak a csillékből.

– Ide hallgass, Mouquet – suttogeta Zacharie –, ellógunk ma este a „Vulkán”-ba?

A montsoui zenés kávéházról beszélt. Mouquet csak hunyorított egyet a bal szemével, a szája szétszaladt, úgy nevetett hangtalanul. Alacsony volt, kövér, mint az apja, szemtelen képű, vidám fickó, aki csak a mát nézi, nem gondol a holnapra. Most éppen Mouquette lépett ki a kasból, s ő csupa testvéri szeretetből hatalmasat húzott a fenekére.

Étienne alig ismert rá a felolvasó hatalmas hajójára. Mikor először járt itt, a lámpák pislogó fényében valahogy nagyon nyugtalanítónak látta, pedig csak piszkos volt és sivár. A poros ablakokon át sápadt fény szűrődött be. Csak a gőzgép reze fénylett ott hátul, a terem mélyében, az olajozott acélsodronyok, mint tintába mártott szalagok, siklottak ide-oda, fent a csigák meg a tartószerkezetük meg a kasok, a csillék, a sok öreg vasszerkezet nehéz, szürke árnyakat borított a hatalmas helyiségre. A kerekek alatt szüntelenül dübörögtek a vaslapok, finom szénpor szállt fel a csillékből, feketére festette a földet, a falakat, a felvonó tartógerendázatát.

Chaval ugyancsak dühbe jött, mikor ránézett az ellenőr üvegkalitkájában lógó táblázatra. Látta, hogy a csapat két csilléjét nem vették át, az egyiket azért, mert nem rakták bele a szabályos mennyiséget, a másikat meg azért, mert meddő is került a szénbe.

– Na, már csak ez hiányzott a naphoz! – ordított. – Még húsz sou levonás!... Hát ilyen az, ha jöttmentet vesznek fel, akinek annyit ér a karja, mint a disznónak a farka.

És sandán pillantott Étienne-re, így tett pontot a mondat végére. Étienne legszívesebben az öklével válaszolt volna, de aztán arra gondolt, hogy ugyan minek? Hiszen úgymint elmegy innen. Ezek után nem maradna, semmiképpen.

– Más se csinálja jobban első nap – békítette Maheu. – Holnap majd jobban megy neki.

De Maheu szavai nem oszlatták el a rossz hangulatot; mindnyájuknak veszekedhetnékje volt. Mikor leadták a lámpáikat, Levaque összekapott a raktárossal, azt állította, hogy az ő lámpáját nem tisztogatta meg becsületesen. Csak az öltözőben engedett fel a rosszkedvük, itt most is égett a tűz, sőt alighanem túlságosan megrakták a kályhát, mert vörösen izzott, a falak visszaverték a rőt fényt, a hatalmas, ablaktalan szoba mintha lángban állt volna. Elégedett dünnögéssel álltak körül a tüzet, a hátukat melengették, s bár pár lépésnyire voltak a kályhától, mégis gőzölögtek, akár a levesesfazék. Mikor hátulról már majd megpörkölődtek, megfordultak, s a mellüket, hasukat melengették. Mouquette zavartalan nyugalommal húzta le a nadrágját, hogy az inge is megszáradjon. A legények tréfálkoztak rajta, aztán hatalmas nevetésbe törtek ki, mikor Mouquette váratlanul a fenekét mutatta nekik. Nála ez a legmélyebb megvetés jele volt.

– Na, én megyek – mondta Chaval, s berakta szerszámaikat a ládájaiba.

Senki se mozdult. Csak Mouquette igyekezett utána azzal, hogy úgyszólván mindketten Montsoubába mennek. A többiek meg csak tovább csúfolták, mindenki tudta, hogy Chavalnak már elege van a lányból.

Catherine közben halkán, gondterhelten arccal beszélt apjával. Maheu először elcsodálkozott, aztán jóvágólag biccentett, oda-szólitotta Étienne-t, és visszaadta a batuját.

– Ide hallgasson – mondta –, ha nincs pénze, tizenötödikéig ötvenszer is felfordulhat... Szerezze magának valahol hitelt?

Étienne egy pillanatig zavartan hallgatott. Éppen kérni akarta a harminc souját, azzal, hogy máris megy tovább. Csak az tartotta vissza, hogy szégyellte magát Catherine előtt. A lány kitartóan figyelte, még azt hihetne, hogy a munkától ijedt meg.

– Nézze, nem ígérek semmit – folytatta Maheu –, lehet, hogy kérek, aztán nem adnak.

És Étienne nem mondott nemet. Úgysem kaphat hitelt. Megkülönböztetésül is, ez nem kötelezi semmire, akkor is elmehet, ha már evett pár falatot. Aztán mikor látta, hogy Catherine mennyire örül annak, hogy nem utasította vissza, milyen kedvesen nevet, milyen barátságosan néz rá, milyen boldog, hogy segítségére lehetett, már

bosszankodott, hogy miért is fogadta el Maheu ajánlatát. Ugyan, mire jó ez az egész?

Mikor belebújtak facipőikbe, és lezárták a szekrényeket, Maheuék is társaik után mentek, akik sorban, ahogy felmelegedtek, indulnak kifelé. Étienne is követte őket, Levaque és a suhanc fia is beálltak a többiek közé. Amint a válogatón átmentek, heves szóváltásra lettek figyelmesek.

Az örökösen szállongó szénpor feketére festette a hatalmas, huzatos hangár gerendázatát, a nagy lécajtókon át ki-be járt a szél. A csillék egyenesen az átvevőből kerültek ide, a csillebuktatók a hosszú bádogszúszdákra öntötték a szenet, a csúszdák mentén jobbról-balról lépcsőzetes emelvényen lapáttal és gereblyével felszerelve álltak a válogatóasszonyok, a köveket kiszedték, a szenet továbblokték, az a tölcéseken át lehullott a hangár alatt álló vagonokba.

Itt dolgozott a vékony, sápadt, bamba képű Philomène Levaque is, aki már már vért köpött. A fejére valami kék gyapjúrongyot kötött, a karja könyökig csupa szén volt. Pierronné anyja alatt állt, ott volt a munkahelye. Különbözik csak Kozmásnak nevezték ezt a bagoly szemű öreg boszorkát, aki fukarkodott a mosolyával, mint a fősvény a pénzével. Philomène meg Kozmás most összemarakodtak, a fiatalabb egyre azt kiabálta, hogy az öreg elkotorja előle a követ, tíz perc alatt se képes egy kosarat megtölteni. Kosaranként fizették őket, s ez állandóan megújuló veszekedések forrása volt. Hajbakaptak, kezük fekete nyomot hagyott egymás kivörösödött képén.

– Sózz be neki egy alaposat! – kiáltotta le Zacharie a szeretőjének.

A válogatóasszonyok felvihogtak. De a Kozmás dühe most Zacharie ellen fordult.

– Ide hallgass, te piszok! Jobb lenne, ha elismernéd a két kölykődöt, amit csináltál neki!... Gyönyörű dolog, mondhatom, összeáll egy ilyen tizenkilenc éves semmivel, akibe már csak hálni jár a lélek.

Maheu állta el Zacharie útját, mert a legény le akart rohanni, hogy mint mondta, kicsit közelebről megnézzék magának ezt a vén csoroszlját. Egy felügyelő sietett oda, s a gereblyék máris belemerültek a szénbe. A csúszdák mentén már csak az asszonyok háta látszott, amint előrehajolva, lázasan dolgoztak, hogy minél több követ rakhassanak a kosarukba.

Kint hirtelen elállt a szél, ólmos nedvesség permetezett a szürke égből. A bányászok felhúzott vállal, keresztbe font karral szétszédtek, himbálózva jártak, elnyűtt ruhájukat majd kibökte ormótlan csontozatuk. Így napvilágnál olyanok voltak, akár egy csapat néger, mintha mindegyiket megbuktatták volna a fekete sárban. Nem mindegyikük fogyasztotta el az elemősiáját, s az ing meg a zubbony közé dugott kenyértől egyikük-másikuk most is púposnak látszott.

– Nicsak, itt van Bouteloup! – röhögött Zacharie.

Levaque csak úgy mentében váltott pár szót az albérlőjével, a harmincöt éves, magas barna férfival, kinek nyugodt arcáról becsületesség sugárzott.

– No, Louis, készen van az ebéd?

– Alighanem.

– Jókedvű ma az asszony?

– Igen, alighanem jókedvű.

Újabb meg újabb munkáscsoportok érkeztek, s a bánya sorra mind elnyelte őket. Kezdődött a három órai műszak, az akna megint zabálta az embereket, a délelőtti műszakban dolgozó vájárok helyett most mások népesítették be a vágatokat. A bányamunka soha nem szünetelt, az emberi férgék hatszáz méterrel a cukorrépaföldek alatt éjjel-nappal túrták a föld sziklás mélyét.

Hazafelé a gyereknép ment elől. Jeanlin egy bonyolult tervbe avatta be Bébert-t, hogy hogyan lehet négy sou ára dohányt szerezni, hitelbe. Lydie közben tisztelettudó távolságban lépkedett mögöttük. Utánuk Catherine ment Zacharie-val és Étienne-nel. Mindegyikük hallgatott. Maheu és Levaque csak a „Jószerecsse” előtt érték utol őket.

– Bemegyünk – szólt Maheu Étienne-nek. – Velünk jön?

A kocsmajaútban elváltak. Catherine egy pillanatig még mozdulatlanul állt, nézte a fiatal férfit. Fekete arcában még tisztábbnak, még világosabbnak tűnt nagy szeme, mely zöldesen csillogott, mint a forrásvíz. Rámosolygott Étienne-re, aztán a többiekkel együtt eltűnt a lakótelep felé emelkedő úton.

A lakótelep és a bánya között, két út kereszteződésénél állt a kocsmá. Emeletes, fehérre meszelt téglapépület volt, az ablakok körül mindenütt széles világoskék csík. Az ajtó felett lógott a négyszögletes cégér, rajta sárga betűkkel: „Rasseneur italmérése a Jószerecssehez”. Az épület mögött élő sövényel bekerített kuglipálya húzódtott.

A Társulat mindent elkövetett, hogy megszerezhesse a hatalmas területei közé beékelődő földdarabkát, haragudtak is nagyon a kocsmára, mely mintha csak a földből nőtt volna ki, és éppen a Voreux bejáratánál.

– Jöjjön – szólt Maheu ismét Étienne-nek.

A fehér falú, kopár kis ivó minden berendezése három asztalból, tucatnyi székből meg egy konyhaszekrény nagyságú fenyőfa pultból állt. A pulton legfeljebb vagy tíz söröskorsó, három üveg pálinka, egy kancsó; bádoggal bevont, ólomcsappal felszerelt sörösszekrény és semmi egyéb; sehol egy kép, egy polc vagy játékasztal. A zománcozott, fényes vaskályhában csöndesen parázslott a szén. A kőpadlón vékony, világos homokréteg itta fel a nedvességet, mely ezen a vidéken soha nem száradt fel.

– Egy korsóval – szólt oda Maheu egy nagydarab, szőke lánynak, aki a szomszédból néha átjárt, hogy helyettesítse a kocsmárost. – Rasseneur itt van?

A lány fordított egyet a csapon, s azt felelte, hogy a gazda mindjárt jön. Maheu tempósan, egy hajtásra itta ki a korsó felét, hogy a sör levigye torkáról a rárakódott szénport. Étienne-nek nem rendelt semmit. Csak egy vendég, egy átázott, szutykos bányász ült az egyik asztalnál, s hallgatagon, mélyen elmerülve itta a sörét. Bejött még valaki, csak intett, máris megkapta, amit akart, fizetett és ment, közben egy hangot sem szólt.

Most egy harmincnyolc éves, simára borotvált, kövér, kerek képű ember lépett be, szélesen mosolyogva. Rasseneur volt, a hajdani vājár, akit a Társulat három évvel ezelőtt egy sztrájk után bocsátott el. Nagyon jó munkás volt, tudott beszélni is, a bérkövetelési mozgalomban mindig ő volt az első, végül is az elégedetlenkedők vezetője lett. Feleségének, mint oly sok bányászasszonynak, már akkoriban volt egy kis italmérése, s mikor Rasseneur munka nélkül maradt, ő is beállt kocsmárosnak, pénzt szerzett, s a Voreux-vel szemben nyitott kocsmát, mintha csak provokálni akarná a Társulatot. Az üzlet jól ment, ő maga valóságos központtá vált, gazdagodott a haragból, melynek tüzeit egyre magasabbra szította hajdani sorstársaiban.

– Ma reggel állítottam munkába ezt az embert – magyarázta neki rögtön Maheu. – Mondd, nem üres most a két szobából az egyik? És tudnál neki két hétig hitelt adni?

Rasseneur széles képe hirtelen bizalmatlan lett. Fürkészően pillantott Étienne-re, aztán még csak annyi fáradságot sem vett magának, hogy legalább sajnálkozva utasítsa el.

– Foglalt mind a két szobám. Nem lehet.

Étienne számított erre a visszautasításra, most mégis bántotta, s nem is értette, miért bosszantja őt egyszerűen, hogy mennie kell. Mindegy, elmegy, mihelyt megkapja a harminc sout. Az asztalnál izogató bányász is távozott. Aztán mások jöttek, egyik a másik után, hogy kicsit meglocsolják a torkukat, s nehéz léptekkel mindjárt menjenek tovább. Nem örömmel, nem szenvedéllyel ittak, némán elégítettek ki egy szükségérzetet, egyszerűen leöblítették a torkukat.

– Na, különben mi újság? – kérdezte Rasseneur különös hangszílyal Maheu-t, aki aprókat kortyolva itta a sörét.

Körülnézett, s csak akkor felelt, mikor látta, hogy Étienne-en kívül más nincs ott.

– Megint összeakaszkodtunk... Persze. Az ácsolat miatt.

Aztán elmesélte, mi történt. A kocsmáros képe vörösen dagadozott a haragtól, lángolt az arca, a tekintete. Aztán kitört:

– Nagyon helyes! Csak csökkentsék a béreket, abba majd beletörrik a bicskájuk.

Étienne jelenléte szemmel láthatóan zavarta, bizalmatlanul pislogott rá, de azért csak mondta tovább, fél mondatokkal beszélt, célozgatott. Hennebeau igazgatót, a feleségét meg unokaöccsüket, a kis Négrelt emlegette, de mindig név nélkül; aztán többször kijelentette, hogy ez így nem mehet tovább, egyszer majd csak kirobban valami. A nyomorúság már kibíratatlan, mondta, aztán meg az üzemeket hozta szóba, melyek már nem dolgoznak, meg a munkásokat, akik munka nélkül maradtak. Hat fontnál több kenyeret ad ki minden nap, csak úgy ingyen, így megy ez már egy hónap óta. Az előző nap meg azt hallotta, hogy Deneulin, az egyik közeli bánya tulajdonosa sem bírja már sokáig. Ráadásul még Lille-ből is nyugtalanító hírekkel teli levelet kapott.

– Tudod, az írta, akivel a múltkor este összetalálkoztál itt, nálam.

Elhallgatott. A felesége lépett be; hosszú, sovány, heves természetű asszony volt, az orra is hosszú, az arcán meg, a szeme alatt, lilászörös foltok. Sokkal radikálisabb politikai nézeteket vallott, mint a férje.

– Pluchart leveléről beszélsz? – szólt közbe. – Na, ha rajta múlna, hamarosan jó kerékvágásba zökkenne itt minden!

Étienne pár pillanat óta figyelte a beszélgetést, megértette, miről van szó, szenvedélyes érdeklődést keltett benne a nyomor leírása és a megtorlás gondolata. Összerezzenet, mikor váratlanul ismerős név ütötte meg a fülét. Önkéntelenül felkiáltott:

– Én ismerem Pluchart-t!

Mikor mindhárman ránéztek, már folytatnia kellett:

– Igen, ugyanis gépész vagyok, és Lille-ben ő volt a munkavezetőm... Okos ember, gyakran beszéltem vele.

Rasseneur megint fürkészően pillantott Étienne-re, arckifejezése egyszerűen megváltozott, hirtelen támadt rokonszenvet tükrözött. Odaszólt a feleségének:

– Maheu hozta ide ezt a fiatalembert, csillás az ő csapatában, aztán azt kérdezi, hogy nem tudnánk-e neki egy szobát adni oda-fönt, meg két hétre hitelt.

Pár szóval hamarosan elintézték mindent. Van üres szoba, az egyik lakó ma délelőtt ment el. S a kocsmáros most már nyíltabban beszélt, felhevülten hajtogatta, hogy nem kíván ő lehetetlenséget a bányatulajdonosoktól, nem úgy, mint mások, akik majdnem teljesíthetetlen követelésekkel állnak elő. A felesége vállvonogatva hallgatta, s kijelentette, hogy a tulajdonosoknak igenis minden jogos követelést ki kell elégíteniük.

– Na, jó éjszakát! – szólt Maheu. – Akárhogy is van, az emberek csak leszállnak, s amíg leszállnak, mindig is sokan ottvesznek... Látod, te hogy összeszedted magad három év alatt, mióta eljöttél a bányától...

– Az igaz, hogy összeszedtem magam – jelentette ki Rasseneur elégedetten.

Étienne az ajtóig kísérte Maheu-t, megköszönte a segítségét, de a vájár csak a fejét rázta, egy hanggal sem válaszolt. Étienne még látta, amint fáradtan lépdelt a telephez vezető úton. Rasseneurné, miközben kiszolgálta a vendégeket, odaszólt Étienne-nek, hogy várjon egy kicsit, mindjárt megmutatja a szobáját, s ott majd rendbe teheti magát. Maradjon hát? Megint tétovázott, rossz érzés fogta el, vágyódva gondolt a szabadságra, mely ott várja az országúton. Itt talán még az éhezést is visszasírná, hiszen a szabad ég alatt, mikor

az ember tudja, hogy a maga ura, azt is könnyű elviselni. Mintha évek teltek volna el azóta, hogy a széllal küszködve a meddőhányóra érkezett, s aztán leszállt a föld mélyébe, s meggörnyedve csúszkált a sötét vágatokban. Irtózott attól, hogy újakezdje, emberi büszkesége lázadozott az igazságtalan, kegyetlen gondolatra, hogy ezentúl nem lesz egyéb, mint megvakított, agyonterhelt igavonó.

Míg Étienne így vívódott magában, kalandozó tekintete lassan bejárta a végtelen síkságot. Csodálkozott, nem ilyennek képzelte, mikor az öreg Halálbíró a sötétségben mutogatva magyarázott neki. Igaz, itt van a Voreux a szeme előtt, itt lapul mogorván a földhajlatban, itt zsúfolódnak a fa- meg a téglapületek, a kátránypapírral fedett osztályozó, a felvonó vörös cserepes tornya, a gépterem meg a sápadtan vöröslő kémény. De az épületek körül ott vannak a messze nyúló külszíni területek, nem is képzelte volna, hogy ilyen hatalmas legyen, olyan, akár egy óriási koromtó, a szénhalmok meg mindmegannyi fekete hullám rajta. Csak itt-ott magaslott fel egy állványzat, mely a síneket tartja az átjárók felett. Egy helyütt meg halomba rakott bányafa, mintha erdőt termeltek volna ki a közelben. Jobbra a hatalmas meddőhányó mint óriási barikád zárta el a kilátást, a régebbi részét már fű borította, a túlsó oldalát meg egy év óta tűz emésztette, és vastag füstje rozsdásan vöröslő csíkokat festett a sápadtszürke palára meg homokköre. Mögötte végtelen búzamezők, répaföldek, most az is mind kopár. A földeken túl meg vad növénnel borított lápok, közöttük egy-egy satnya fűz árváldokodott, még messzebb pedig nyárfák csenevész sorával szegélyezett rétek. Innen messziről csak apró fehér pontok jelezték a városokat; észak felől Marchiennes, délről Montsou, keletről meg a vandame-i erdő kopasz fáinak lilás vonala zárta le a látóhatárt. S a sápadt égbolt alatt e télutói kora alkonyon úgy tűnt, mintha a Voreux minden pora, feketesége itt a síkságon ülepednék meg, mintha fekete por szitálna a fákra, az utakra, a termőföldre.

Étienne hosszan elnézte e képet, s meglepődött, mikor egy csatornát pillantott meg, a szabályozott Scarpe folyó medrét, éjszaka ezt nem vette észre. A Voreux-tól Marchiennes-ig, mint hatalmas, tompa fényű ezüstszalag, nyílegyenest húzódott a két mérföldes csatorna. A síkság szintje fölött csillogott opálos tükre, mindkét oldalán nagy fák szegélyezték és a zöldellő töltések között mintha

a végtelenbe ringatta volna az uszályokat, melyeknek csak vöröslő tatjuk látszott. A bánya mellett horgonyzóhely volt, a kikötőhídra futó csillékből egyenest a hajókba ömlött a szén. A csatorna vonala itt megtört, rézsútosan vágott át a mocsáron, s mintha a kopár síkság szíve-lelke lett volna ez a szigorú határok közé szorított víz, mely mint országút szelte át a vidéket, s szállította a szenet és vasat.

Étienne tekintete a csatornáról a lakótelep felé fordult, csak az emelkedőn épült házak piros cseréptetejét látta. Aztán megint a Voreux felé fordult, pillantása elidőzött az agyagos lejtő aljában felhalmozott hatalmas téglarakásokon, itt égették a téglát is. A palánk mögött a Társulat vasútvonalának egyik elágazása vezetett a bányához. Biztosan most szállítják le a legutoljára érkezett bányászokat. Emberek toltak egy tehervagont, a kerekek élesen csikorogtak.

Étienne számára mindez már nem rejtelmes sötétség volt, melyben ismeretlen csillagok égnek, titokzatos hangok dörögnek. A távolban a nagyolvasztók meg a kokszolókemencék fénye a hajnal jöttével egyre halványabbra sápadt. Csak a fáradt gőz sípolása nem szűnt, mintha telhetetlen óriás zihálna hangosan, elnyújtottan, s lehelete, mint szürke köd, terült szét a levegőben.

S Étienne most hirtelen döntött. Talán azt képzelte, hogy Catherine világos szeme pillant feléje onnan fentről, a telep felől, vagy talán megcsapta a lázadás szele, mely a Voreux felől fújt? Csak azt tudta, hogy újból le akar szállni a bányába, hogy ott szenvedjen és harcoljon; szenvedélyes dühvel gondolt azokra az emberekre, akiket Halálbíró emlegetett, a jóllakottan kuporgó istenségre, kinek tízezer éhező áldozza húsát, vérét, pedig még csak nem is ismeri.